

II. Pravo i politologija

Identitet hrvatske nacionalne manjine u Republici Srbiji kroz prizmu pristupanja Srbije Europskoj uniji

Darko Baštovanović, M.A. politologije*

Sažetak

Hrvatska nacionalna manjina u Republici Srbiji predstavlja novu nacionalnu zajednicu koja je status manjinske zajednice stekla tek nakon listopadskih promjena 2000. godine. I dalje se nalazi u procesu izgradnje svojih institucija, manjinske infrastrukture i kapaciteta. Za razliku od nekih drugih, takozvanih tradicionalnih manjina koje su svoje institucije gradile još za vrijeme socijalističkog sustava samoupravljanja, hrvatskoj manjini dio tih prava dugo je bio uskraćen. Glavna vanjsko-politička odrednica svih srbijanskih vlada, od listopadskih promjena pa do danas ostaje, bar deklarativno, posvećenost procesu europskih integracija, te u konačnici i punopravno članstvo u velikoj europskoj obitelji. Unutar ovoga procesa stalni i djelatni rad na unaprjeđivanju ljudskih i manjinskih prava nešto je što je sama EU apostrofirala kao najznačajnije. S jedne strane postojeći europski standardi koji su usustavljeni od strane EU i za koje europske institucije (Vijeće Europe, OESS) očekuju od novih kandidatica da ih prihvate i adekvatno primjenjuju, temeljeni su na liberalnom konceptu odnosa spram različitosti, krećući se od tolerancije do politike prihvaćanja različitosti. Iako bi se od Srbije kao nove kandidatice i buduće članice očekivalo da kroz svoje zakonodavstvo prihvata liberalne osnove multikulturalizma na kojima su temeljeni europski standardi, u stvarnosti se provodi svojevrsni projekt asimilacije koji u potpunosti ignorira legitimne zahtjeve predstavnika manjinskih zajednica. Ono što je u Srbiji svojevrsni fenomen u odnosu na neke druge zemlje jest to što od strane manjinskih predstavnika dolazi do zahtjeva za izgradnjom sustava koji bi, temeljen na integrativnim multikulturalnim osnovama, išao u smjeru integracije manjina u društveni i politički sustav, dok srbijanska država, s druge strane, promovira koncept getoizacije i pukog toleriranja nacionalnih manjina. Izazovi kao što su katastrofalna demografska slika, miješanje države u identitetska pitanja, neintegriranost u društveno-politički sustav, veliko siromaštvo, etnička distanca i predodžbe, samo su neki s kojima se suočavaju Hrvati u Srbiji. Na koncu, i pitanje

---

* Hrvatsko nacionalno vijeće.

Ovaj uradak autor posvećuje svim građanima i građankama Srbije hrvatske nacionalnosti koji su tijekom 90-ih godina prošloga stoljeća stradali zbog svoga etničkoga identiteta i pripadnosti hrvatskome narodu. S posebnim i bolnim sjećanjem na sve članove autorove obitelji koji su morali napustiti svoje domove u vojvođanskoj dijelu Srijema i na one rođake kojih više nema.

odnosa domicilne i matične države kao svojevrsni kompleksni faktor i cjelokupni srbijansko-hrvatski odnosi dodatno usložnjavaju položaj hrvatske manjine unutar Srbije kao društva zakašnjele tranzicije.

Ključne riječi: nacionalne manjine, Hrvati, Hrvatska, Srbija, Europska unija, Višeće Europe, OESS, multikulturalizam

Uvodne naznake

Ukoliko se na adekvatni način želi sagledati položaj hrvatske nacionalne manjine u srbijanskom društvu kao i mogućnosti za uspješno očuvanje etnokulturološkog identiteta Hrvata, onda je najvažnije krenuti od dva važna segmenta. S jedne strane, Srbija predstavlja državu nekonsolidirane demokracije u kojoj proces tranzicije još uvijek nije okončan, čije se društvo još uvijek promatra kao tipični primjer postkonfliktnog (Brown, Langer i Stewart 2011), koje karakteriziraju neizgrađenost institucija, duboke društvene podjele, visoka centraliziranost, loša socijalna i ekonomska situacija, nizak stupanj zaštite ljudskih i manjinskih prava, nesuočavanje s prošlošću, povijesni revizionizam, itd. S druge strane, glavna vanjskopolitička odrednica svih srbijanskih vlada od pada Miloševićeva režima i listopadskih promjena 2000., ostaje proces EU integracija i u konačnici punopravno članstvo u europskoj obitelji. Kao svojevrsni obrazac koji EU postavlja pred nove zemlje kandidatice nalazi se da one moraju izmijeniti veliki dio vlastitoga zakonodavstva i uskladiti ga s europskim standardima i na koncu ga uspješno primjenjivati, prihvaćati regulative i direktive i prihvaćati same mehanizme koji bi pratili ovaj kompleksni proces. Kao jedan od najbitnijih predujeta za prijam u članstvo EU i dalje stoji uređenje položaja i puno poštivanje prava nacionalnih manjina. Unija je postavila određene standarde i modele, a od budućih članica se očekuje da ih one uspješno implementiraju. Važno je napomenuti da su europski standardi temeljeni na liberalnim načelima i Unija sukladno tomu zahtijeva isti odnos država spram različitosti. Kada je u pitanju sam odnos liberalizma spram različitosti, on se uglavnom kreće od tolerancije i nediskriminacije pa sve do konkretnih politika priznanja i zaštite kulturoloških posebnosti. Sukladno tomu, državama se ostavljaju brojne mogućnosti za uređivanje položaja nacionalnih manjina. Sama EU još uvijek ne posjeduje politike zaštite nacionalnih manjina koje bi bile determinirane, a zemljama kandidaticama se ostavljaju brojne mogućnosti za načine implementiranja europskih standarda, bilo da će ih praktički preslikati ili ih prilagoditi već postojećim rješenjima. Iako Srbija danas ima velikih problema sa svojim identitetom zbog uvjetovanosti koja dolazi od strane europskih institucija, ona ipak u što većoj mjeri gleda prilagođavati svoje zakonodavstvo europskim normama i standardima, te s te strane postoje određene tendencije i usmjerenosti ka liberalnom multikulturalizmu. Međutim, sam položaj hrvatske nacionalne manjine kao nove nacionalne zajednice više je nego složen, a još uvijek ne postoje

adekvatni mehanizmi koji bi predstavljali zapreku asimilaciji, getoizaciji, uplitanju državnih struktura u identitetska pitanja, smanjivanju etničke distance, negativnih stereotipa i predodžbi. Od pristupanja Republike Hrvatske Europskoj uniji došlo je do novih pogoršanja odnosa između matične i domicilne države Hrvata u Srbiji, što se svakako nije očekivalo, a hrvatska manjina i dalje ostaje zarobljenik sveukupnih hrvatsko-srpskih odnosa.

Srbija kao društvo zakašnjele tranzicije

Koncem 80-ih i početkom 90-ih godina XX. stoljeća, u Europi se usporedo događaju dva uzastopna procesa. S jedne strane dolazi do pada socijalističkih sustava u državama bivšeg takozvanog istočnog bloka, demokratizacije i izgradnje novih društveno-političkih sustava. Proces demokratizacije praćen je i željom bivših komunističkih država da postanu punopravne članice velike europske obitelji i da se riješe socijalističkog nedemokratskog naslijeđa i zatvorenosti. S druge strane, pad komunističkih režima i začetak demokracijske tranzicije u nekim državama su praćeni porastom etnonacionalizma, radikalnim nacionalističkim osjećajima i napose etničkim konfliktima. Ovakav drugi proces koji je sa sobom donio dezintegraciju i etničke sukobe, bio je najizraženiji na teritoriju Zapadnog Balkana¹, u državama negdašnje SFRJ². Institucionalna kriza u SFRJ započela je krajem 80-ih prekranjem nadležnosti federalnih jedinica, smanjivanjem autonomije autonomnim pokrajinama i sve agresivnijim nacionalizmom³ (Dimitrijević 2001). Sukobi koji su izbili na tlu negdašnje Jugoslavije mogu se tumačiti s aspekta neriješenih problema i pitanja u tada federalno uređenoj državi, za koje vladajuća ideologija i garnitura na vlasti nisu uspjeli naći adekvatna rješenja. S druge strane, za jugoslavensku krizu i kasniji raspad zajedničke države pojedini autori smatraju da je želja postkomunističkih elita bila ta da se na teritorijima država nastalim raspadom SFRJ formiraju monoetničke države (država - nacija) (Komšić 2006). Politika sve radikalnijeg nacionalizma svoju veliku potvrdu dobiva s prvim višestranačkim izborima koji su se održali u Srbiji 1990., a na kojima pobjeđuje tadašnji partijski aparatčik Slobodan Milošević. Ubr-

---

¹ Termin Zapadni Balkan počeo se rabiti krajem sukoba na teritoriju negdašnje SFRJ, kako bi se izbjegle nejasnoće prilikom definiranja regionalnog pristupa Europske unije spram jugoistoka Europe. Distinkcija postoji spram dva pojma, a to su Jugoistočna Europa i Zapadni Balkan. S jedne strane termin Jugoistočna Europa se koristi u izvornom geografskom značenju za regiju koja se prostire od Crnog mora na istoku do Tršćanskog zaljeva Jadranskog mora na zapadu i obuhvaća Grčku, Tursku, Rumunjsku, Bugarsku, Srbiju, Hrvatsku, Crnu Goru, Makedoniju, Bosnu i Hercegovinu, Albaniju, a u nekim tumačenjima i Sloveniju. S druge strane, termin Zapadni Balkan počinje se koristiti kako bi se označili teritoriji nastali raspadom negdašnje SFRJ kao i oni koji su bili uvučeni u etničke sukobe početkom i krajem 90-ih godina prošloga stoljeća.

² Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija.

³ Pojedini autori koriste termin nacionalni monizam kako bi opisali događanja iz kasnih 80-ih, prije svega promjene Ustava iz 1974. koje su omogućile novo izranjanje nacionalizma koje je bilo pogubno po jednu socijalističku i etnički šaroliku državu kakva je bila SFRJ.

zo nakon dolaska Miloševića na vlast postojeći problemi⁴ (Holbrooke 1991) postaju sve kompliciraniji i na kraju kulminiraju krvavim ratovima sa susjedima, ogromnim civilnim žrtvama (Tabeau 2009), materijalnim razaranjem, teškim ratnim zločinima i na kraju raspadom zajedničke federacije. Svi ratovi koji su se dogodili na teritoriju negdašnje SFRJ obilježeni su raširenim kršenjem humanitarnog prava i kasnijom nevoljnošću da se počinitelji teških zločina pronađu i adekvatno procesuiraju (Biserko 2004). Iako na teritoriju Srbije nije bilo oružanih sukoba ili većih vojnih operacija, atmosfera sukoba i straha je bila više nego prisutna, posebno ako se ima u vidu instrumentalizacija vojske, policije i različitih paravojnih postrojbi u nasilju spram demokratske opozicije⁵, gušenju protesta, progonu političkih oponenta i neistomišljenika i nasilju spram manjina i drugih nepoželjnih etničkih zajednica. Etnonacionalistička mobilizacija u Srbiji i rat riječima prije izbijanja oružanih sukoba, označili su pripadnike nacionalnih manjina kao destabilizirajući faktor i nepoželjne građane. Pojedine manjine su viđene kao nedovoljno lojalne, buntovne, a svako očitovanje želje za priznanjem etnokulturoloških posebnosti viđeno je kao želja za secesionizmom i prijetnja novom nacionalnom poretku. Narastajući nacionalizam polako je prerastao u otvorenu ksenofobiju i šovinizam i poprimio oblike sve izraženije agresivnosti koja je bila izražena prema pripadnicima nacionalnih manjina. Nasilje nad manjinskim grupama posebno je bilo izraženo u Sandžaku (Kačar 2002) gdje je čak postojao sukob takozvanog niskog intenziteta, i u Vojvodini⁶ gdje je postojala želja da se cjelokupni vojvođanski teritorij očisti od hrvatskoga življa⁷ (Žigmanov 2000).

Situacija se dodatno zakomplicirala jer su pojedine nacionalne zajednice od konstitutivnih naroda postale nacionalne manjine čiji položaj u etnonacionaliziranom društvenom prostoru nije mogao biti reguliran na adekvatan način. Sustav zaš-

⁴ Američki diplomat i izravni svjedok tadašnjih događanja u SFRJ, Richard Holbrooke, smatra da je postojalo pet razloga za raspad Jugoslavije, a to su: 1. pogrešno iščitavanje balkanske povijesti; 2. kraj Hladnog rata; 3. ponašanje samih jugoslavenskih lidera; 4. neadekvatni američki odgovor na krizu; 5. pogrešno vjerovanje Europljana da mogu sami izaći na kraj s njihovim prvim izazovom nakon kraja Hladnog rata.

⁵ Veliki dio Hrvata je bio u Narodnom pokretu Otpor, u ovom pokretu su se najviše nalazili Hrvati iz Subotice.

⁶ Proces zastrašivanja, a kasnije i protjerivanja hrvatskog življa iz Vojvodine najglasnije je zagovarao i najaktivnije činio negdašnji haški optuženik i predsjednik Srpske radikalne stranke Vojislav Šešelj. Šešelj je otvoreno u Skupštini Srbije javno pozivao na protjerivanje Hrvata iz Vojvodine, optužujući ih za potkapanje ustavnog poretka, suradnju s režimom u Hrvatskoj i veličanje ustaške ideologije iz Drugog svjetskog rata. Sud u Hagu je Šešelja označio kao jednog od glavnih provokatora i propagandista, čije su izjave i djelovanje izravno pridonijeli kako atmosferi straha i osjećaju mržnje, tako i kasnijem protjerivanju Hrvata iz Vojvodine. Najekstremniji primjer zastrašivanja i kasnijeg protjerivanja dogodio se u srijemskom selu Hrtkovci. O ovome više vidjeti u: *Indictment of Vojislav Šešelj (IT-03-67)*, before the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia (ICTY), dostupno na: <http://www.icty.org/>

⁷ Važno je istaknuti da je hrvatska zajednica jedina zajednica u Vojvodini čiji su članovi trpjeli kontinuirano fizičko nasilje. Od uništavanja kulturne baštine, razaranja i vandaliziranja sakralnih objekata do ubojstava pripadnika hrvatske zajednice. Hrvatska zajednica je doživjela i demografsku katastrofu jer je zbog velikog pritiska i nasilja Srbiju napustilo između 35 000 i 40 000 Hrvata.

tite manjina koji je razvijan još u vrijeme SFRJ potpuno se raspao. Iako se Srbija pred međunarodnom zajednicom trudila predstaviti kao država koja poštuje ljudska i manjinska prava, što je proklamirano i Ustavom iz 1990.⁸, praksa je pokazivala sasvim suprotno. Tijekom 90-ih godina 20. stoljeća razorene su osnove financiranja manjinskih matrica i udruga, kao i institucija koje su u sustavu javne uprave bile nadležne za ostvarivanje njihovih prava. Istodobno, etnifikacije politike i populizam koji je tadašnja vlast koristila kao tehniku mobilizacije birača, te sukobi sa susjedima, osim osjećaja opće nesigurnosti građana uvjetovali su i sve veću distancu, animozitete i nepovjerenje između etničkih zajednica u zemlji. Situacija se počinje mijenjati tek nakon pada režima Slobodana Miloševića i pobjede demokratskih snaga, s listopadskim promjenama dolazi i do velikog zaokreta u unutarnjoj i vanjskoj srbijanskoj politici. Velika promjena na unutarnjem planu i atmosfera u samom društvu zahtijevali su povećanje slobode i unaprjeđenje ljudskih i manjinskih prava. Na vanjskom planu Srbija je uložila trud kako bi se ponovno pridružila UN, OEES-u, i napose, što je najvažnije, 2003. se priključuje Vijeću Europe. Međutim, manjinsko pitanje je i dalje pod upitom jer su mnoge negativne predodžbe iz Miloševićeva vremena bile naslijeđene. Kao pravilnost nakon 2000. ističe se činjenica da većinska grupa i dalje kontinuirano zazire od zajednica kao što je hrvatska i albanska, što za posljedicu svakako ima daljnji osjećaj straha, nesigurnosti i stvaranje poteškoća u javnom djelovanju⁹.

Ovdje možemo vidjeti da je nakon raspada Jugoslavije sama Srbija prošla kroz nekoliko faza preobrazbe, od pokušaja formiranja labave konfederacije do nove, takozvane krnje federacije, koja je bila sastavljena od Srbije i Crne Gore a u kojima su na vlasti bili autoritarni režimi. Raspadom zajedničke države mijenjao se i položaj etnokulturoloških zajednica. Vladajuća garnitura u Srbiji na čelu s Miloševićem imala je nekoliko uloga u društveno-političkom kontekstu koje su se mijenjale. Tako je vladajuća garnitura u Srbiji bila jedna od najvećih zagovornica rata i oružanih intervencija u susjednim zemljama, a kasnije je bila jedna od najvećih zagovornica prestanka sukoba i njihova razrješenja diplomatskim putem, na je na taj način imala mogućnost utjecati na intenzitet sukoba i konflikata i svakako je imala definirajuću ulogu u njihovoj karakterizaciji i određivanju njihove prirode. Projekt takozvane „Velike Srbije“ (Biserko 2009) završen je padom autoritarnog režima Slobodana Miloševića ali su posljedice njegove vladavine ostale kao izazov kako za novi demokratski i proeuropski režim u Srbiji, tako i za odnose sa susjedima¹⁰ i međunarodnom zajednicom. Nagomilani problemi zahtijevali su učinkovito rješavanje, a manjinsko

⁸ Ustav Republike Srbije („Službeni glasnik RS“, broj 1/90).

⁹ Povjerenik za zaštitu ravnopravnosti, *Odnos građana prema diskriminaciji u Srbiji*, izveštaj o istraživanju javnog mnjenja, Beograd, 2013.

¹⁰ Rješavanje nacionalnog pitanja na teritoriju bivše Jugoslavije nije završilo padom Miloševića i dolaskom proeuropskih snaga na vlast u tadašnjoj SRJ. Tek će se šest godina kasnije građani Crne Gore na referendumu koji je održan 21. svibnja 2006. izjasniti da žele neovisnost i odvojiti se od SCG. Dvije godine kasnije 17. veljače 2008., kosovski Parlament će na izvanrednoj svečanoj sjednici proglasiti neovisnost, i za Deklaraciju o neovisnosti izjasnit će se svih 109 zastupnika.

pitanje (osobito novonastalih manjina) bilo je jedno od najkompleksnijih koje je osim rada i konsenzusa na unutarnjoj razini zahtijevalo i uključivanje Međunarodne zajednice. Januš Bugajski smatra da su etnički sukobi na Zapadnom Balkanu danas stvar prošlosti, ali da recidivi i posljedice etnonacionalističke mobilizacije i djelanja i dalje ostaju opterećivati odnose u regiji. Prema Bugajskom, manjinsko pitanje na Balkanu danas i dalje ostaje otvoreno zbog socijalnog gnjeva, ekonomske nesigurnosti, slabih institucija itd., ali zbog djelovanja Međunarodne zajednice teško da mogu izbiti sukobi kakvi su viđeni 90-ih¹¹ (Bugajski 2014).

Europa kao država manjina

Europska unija danas predstavlja doista značajni fenomen. Najprije, ona je nastala kao želja više europskih država da se nakon razarajućih etničkih i vjerskih sukoba osigura trajni mir kao i uvjeti za suživot velikog broja kultura. Naime, danas u Europi ima 770 milijuna stanovnika, od čega postoji 87 zasebnih naroda i od toga broja 33 su većina u bar jednoj suverenoj državi, dok 54 od toga broja predstavljaju etničke manjine. Dakle, procjenjuje se da u Europi postoji 105 milijuna ljudi koji pripadaju etničkim ili jezičnim manjinama, što čini preko 14 posto ukupnog broja građana Europe (Pan i Pfeil 2003). U samoj Europskoj uniji, kao specifičnom nadnacionalnom projektu, procjenjuje se da postoji oko 50 milijuna ljudi koji pripadaju nacionalnim ili jezičnim manjinama¹². Ako se ovim podacima još dodaju i činjenice da samu EU danas čini 28 država u čijim je institucijama 24 jezika u službenoj uporabi, a u okvirima europskog geografskog prostora govori se još oko 60 autohtonih i neautohtonih jezika¹³. Jedno od ključnih pitanja koje se nakon iznesenih podataka nameće je na koji način unutar europskih integracijskih procesa stvoriti socijalni prostor za suglasje mnoštva kultura, jezika i etničkih grupa koje postoje unutar Europske unije. Širenje Europske unije ka istoku i jugu aktualizira ovo pitanje i postavlja pred nove članice zahtjeve u svezi s uspostavljanjem stabilnih međuetničkih odnosa i uređenjem položaja etno-kulturnih, odnosno nacionalnih manjina. Iako su europske institucije stvorile solidne mehanizme i standarde zaštite prava etnokulturoloških manjina, o kojima smo već govorili, koji bi trebali osigurati uvjete za ostvarenje navedenih ciljeva, mnoga pitanja još uvijek ostaju otvorena. Još zaključenjem Ugovora iz Maastrichta (1992.), na čijim je temeljima nastala EU i na kojima su definirani principi njezina nastanka, različitim nacionalnim državama ostavljene su različite mogućnosti da stvaraju uvjete za očuvanje multikulturalne baštine i unaprjeđenje uvjeta za očuvanje etnokulturoloških identiteta. Iako se veliki naglasak stavlja na autonomiju država, regionalne i lokalne vlasti trebale bi osmisliti

¹¹ Januš Bugajski smatra da ključ istinskog pomirenja, suočavanja s prošlošću i stabilnosti na Zapadnom Balkanu leži u uvažavanju pluraliteta i unaprjeđenja ljudskih i manjinskih prava. Prema njemu, pluralizam i poštivanje ljudskih prava predstavljaju dva instrumenta koja mogu biti ključna u suprotstavljanju različitim oblicima ekstremizma (etničkog, religijskog, itd.).

¹² Izvor: Federal Union of European Nationalities (FUEN).

¹³ European Commission, *Europeans and their Languages*, 2006.

adekvatne mehanizme za uspješno implementiranje realnih i funkcionalnih politika multikulturalnosti. Važno je istaknuti da je riječ o iznimno složenom procesu koji otvara nekoliko pitanja i stvara određene nedoumice. Prvo pitanje odnosilo bi se upravo na očuvanje etnokulturoloških identiteta u procesu integracija država, drugo pitanje proistječe iz povijesnih i kulturnih okolnosti koji su utjecali na formiranje prirode etničkih identiteta na veoma spornom i turbulentnom prostoru Centralne i Jugoistočne Europe. No, veoma je važan i treći segment, a to je kakav je odnos same Europske unije ka ovom prostoru. Sama EU još uvijek nije razvila ujednačene mehanizme putem kojih bi se jamčila zaštita etnokulturoloških identiteta, a velike dvojbe otvara i priroda organiziranosti Unije. U srbijanskom diskursu i dalje dominira stav o ogromnoj birokraciji s imperijalističkim ambicijama. Sve se više mogu čuti mišljenja, kako među intelektualcima tako i dnevnim tisku, koja u biti samo ponovno obnavljaju već mnogo puta izrečene antieuropske poglede. S jedne, ističu se mišljenja o velikom birokratskom nefunkcionalnom aparatu koji budućim državama članicama osim novih uvjeta ne donosi ništa novo, dok se s druge strane mogu čuti i glasovi onih koji tvrde da se prostor europske kulturne moderne zaustavlja na centralnim i južnim granicama njezina prostora. Euroskeptični glasovi svakako se mogu čuti i u zemljama konsolidiranih zapadnih demokracija, gdje glasovi s političkih margina postaju sve snažniji, posebice glede vala nove imigracije iz neeuropskih država ali i straha od uvoženja novih problema iz potencijalnih kandidata za članstvo, koje bi prema određenim stajalištima ubrzale dezintegrativne procese. Ovo je posebice osjetljivo ako se u vidu ima činjenica da su zemlje Centralne i Jugoistočne Europe cjelokupne strategije političkog, ekonomskog i društvenog razvitka usmjeravale ka ciljevima euroatlantskih integracija. Jesu li u ovim intencijama i nastojanjima bile uspješne, sasvim je drugo pitanje. Opravdan je strah od različitih najava isključivanja ovih zemalja iz integracijskih procesa, pa čak i ako se radi samo o spekulacijama, u već nestabilna regija, često podgrijanih tenzija, dodatno se unose nemir i nespokoj, dok se s populističkog krila ponovno aktualiziraju i potenciraju mišljenja o sukobu civilizacija¹⁴ (Huntington 2003) i o propasti multikulturalizma kao isključivo poželjnoga dekora u društvima s nepremostivim razlikama. Promišljajući o mogućnostima izgradnje nove europske kulture temeljene na demokratskim konceptima, Etienne Balibar postavlja pitanje zbog čega je sama Europa klasificirala candidature za prijem novih zemalja u članstvo europske obitelji, koja simbolizira prosperitet, na moguće, sumnjive i isključene. Balibar smatra da je jedan od mogućih odgovora nastojanje da se što dulje očuvaju prednosti podjele rada među nejednako razvijenim zonama i otklone poteškoće koje podrazumijeva nova definicija europskog identiteta izvan misaonih i akcijskih okvira proizašlih iz uzastopnih epizoda europskog građanskog rata¹⁵ (Balibar 2003). Slično ovome smatra i francuski pravnik hrvatskoga podrijetla Marco Gjidara koji piše sljedeće: „Povijest naroda europskoga Istoka bila je, na

¹⁴ O samome kontroverznom pojmu koji već desetljećima pokreće nove debate vidjeti više u: Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations?*, Foreign Affairs, Vol. 72, No. 3, 1993, 22-49.

¹⁵ Vidjeti više u: Etienne Balibar, *Mi građani Evrope*, Beogradski krug, Beograd, 2003.

najveću njihovu nesreću, zaustavljena pola stoljeća; za to su vrijeme oni na Zapadu uživali mir (oružani doduše) u demokraciji i blagostanju. Moralnoj izgubljenosti i gospodarskoj bijedi jednih odgovarala je kod drugih egoistična zgrčenost nad srećom koja je uvelike bila lažna i svedena na materijalističke dimenzije povezane s dubokim moralnim rastrojstvom... Postkomunizam, taj važni događaj u razvitku našega kontinenta i svijeta, velike je diplomacije, vlade, pa čak i Europsku zajednicu o kojoj je bila riječ u prvome redu, zatim sve nacionalne i međunarodne birokratske aparate, koji su svi odreda bili nepripremljeni, zatekao bez plana i bez ikakva predviđanja o integraciji istočnoeuropskih zemalja u njihove perspektive za budućnost. Izravne su akcije bile slabe, ograničene i manipulatorske, ako već nije bila riječ o zabrinutosti koja je obuzela one što su sa strahom promatrali razlaganje komunističkoga 'poretka'. Bjelodana je nesposobnost političkih i drugih sredina da na sebe preuzmu projekt spajanja i pronalaženja novoga, da ovladaju ambicioznim i plemenitim nakanama¹⁶ (Gjidara 1994). Dakle, iz navedenog se vidi da u samoj EU već više desetljeća postoji strah od novih proširenja jer bi proširenjem novim pridošlicama, s jedne strane došlo do uvećavanja nezaposlenosti, a s druge strane do ugrožavanja samih identiteta zapadnih demokracija.

Naravno, potpuno bi pogrešno bilo tvrditi da za ovakvu situaciju jedinoga krivca treba tražiti u Europskoj uniji i zapadnim zemljama konsolidirane demokracije. Rubni europski prostori koji su dugo bili pod dominacijom komunističkih imperija o kojima je prethodno pisao Gjidara, a u kojima je došlo do erupcije etničkih mobilizacija i sukoba, dodatno su pridonijeli kompleksnoj situaciji na europskom tlu. O ovome je pisao mađarski teoretičar István Bibó na sljedeći način: „U Središnjoj Europi bilo je sporno sve, najprije su dinastički okviri navalili biti svoje bitke, zatim su se nacionalni okviri borili za dušu svakog pojedinog čovjeka. U sporove se uključivao po svojim osjećajima, interesima ili fiks idejama i veleposjednik, sreski načelnik, svećenik, učitelj, sudac i lokalni obrtnik, koji je imao svoje, od ostalih dakako različito mišljenje. Mađarskom i slovačkom seljaku su ponekad zadavali takve konačne rebusse života, pred kojima bi se francuski seljak, u najboljem slučaju našao jednom u sto godina“¹⁷ (Bibó 1996). Dakle, Bibó jasno na umu ima tešku situaciju na samim rubovima europskog kontinenta jer se kolektivna svijest naroda na ovom području gradila i kroz različite političke ambijente i ustroje u kojima su živjeli. Upečatljivo je i promišljanje hrvatskoga filozofa iz Vojvodine Tomislava Žigmanova koji postavlja jući pitanje ima li danas snova o Srednjoj Europi, primjećuje da je jedan od segmenata koji definira ovaj turbulentni prostor prije svega kašnjenje u pogledu mnogo čega. Taj odlučujući moment kašnjenja postavlja rubne prostore Europe u jedan sasvim drukčiji kontekst u odnosu na sestrinski zapad kojem putem istinskih i vlastitih nastojanja želi težiti. Uz odrednicu kašnjenja Žigmanov još dodaje i da je ovo prostor u kojem neprestano dominira takozvano čudovište suvremenoga svijeta, a to

¹⁶ Vidjeti više u: Marc Gjidara, Crkva, nacije i manjine u postkomunističkoj Europi, *Croatica Christiana Periodica* br. 33, Katolički bogoslovni fakultet, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 1994, 1-58.

¹⁷ Vidjeti više u: István Bibó, *Beda malih istočnoevropskih država*, izdavačka knjižarnica Zorana Stojiljkovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 1996.

je nacija, građena na etničkim osnovama kod svih ovdašnjih naroda ali, isto tako, za razliku od Zapada, on posjeduje vlastitu odrednicu prethodno spomenutog kašnjenja, što do izražaja dolazi kod malih naroda, što je nesumnjivo rezultiralo određenim destruktivnim procesima¹⁸ (Žigmanov 2007, 41).

Dakle, iako mnoga kontroverzna pitanja ostaju podgrijavati kako teorijske tako i praktično-političke debate, neupitno je to da se sama Europska unija širila kroz nekoliko valova takozvanog proširenja. Stajališta euroskeptika s ruba svakako su dodatno izgubila na težini ako se u promatranje uzme činjenica da su danas mnoge zemlje, tek otrgnute iz komunističkog stiska, kroz preuređivanje vlastitih društava postale članicama velike europske obitelji. Međutim, pred ove zemlje Europa je postavljala određene uvjete i pravila igre koje su one morale slijediti i poštivati. Na koncu, ovdje se nikako ne radi o jednom nepravednom i isključivo uvjetujućem odnosu. I same države zapadne demokracije morale su se odreći dijela svoje suverenosti i svoje kulturne obrasce prilagoditi jednom širem kontekstu, jer EU nije nikakav statični projekt i ogromna nagomilana birokracija koja je svrha samoj sebi, ona je i dalje jedan živi projekt koji se stalno preoblikuje i mijenja i na taj način nastoji odgovoriti na različite izazove koji nastaju iz kompleksnih društvenih procesa, ali i kao odgovor na izazove na širem međunarodnom planu.

Europski standardi – je li liberalni multikulturalizam ideal – teorija i praksa

Politike multikulturalnosti danas su jedan od ključnih mehanizama i instrumenata putem kojeg europske institucije nastoje organizirati europski socijalni prostor i u tom kontekstu i države koje nastoje graditi svoju budućnost unutar velike europske obitelji moraju svoje kulturne obrasce uklopiti u jedan širi kulturni kontekst. Danas postoji mnogo uradaka i oblikovanih stručnih promišljanja koji su posvećeni promišljanjima o sukobu kultura i posljedicama koje su iz njih nastale. Međutim, još uvijek nema dovoljno promišljanja koja su usmjerena na istraživanje dubljih korjenova instrumenata zaštite ljudi drugačijeg vjerskog, nacionalnog ili rasnoga identiteta. Sami instrumenti zaštite nacionalnih manjina, kakvi su danas usvojeni i u bivšim socijalističkim državama, zasnovani su upravo na politikama multikulturalnosti ali iz još uvijek nedovoljno jasnih razlika i dalje se multikulturalizam promatra odvojeno, isključivo s teorijskog aspekta, dok se u pogledu samih instrumenata analizira isključivo njihov sadržaj.

Multikulturalizam predstavlja pojam oko čijeg značenja postoji mnogo nesuglasja i koji i dalje izaziva različite prijepore. Bilo da se radi o stručnoj znanstvenoj ili laičkoj javnosti, unikatna definicija multikulturalizma ne postoji pa često dolazi do različitih miskoncepcija prilikom tumačenja ovoga pojma. Kako predočava Alpar Lošonc, zbog povećane uporabe termina multikulturalizam, kako u svakodnevnom tako i znanstvenom govoru, neophodno je prepoznati stanovitu konfuziju koja vlada

---

¹⁸ Vidjeti više u: Tomislav Žigmanov, Postoji li još uvijek snova o Srednjoj Europi (naznake o njezinoj sudbini danas u nas), *Minimum in maximus, Zapisi s ruba o nerubnome*, AGM, Zagreb, 2007, 41-49.

u odnosu na njega (Lošonc 2002, 7). Termin se često koristi kao sinonim za pojmove kao što su kulturni pluralizam, multietničnost, plurikulturalizam, itd. U najuopćenijem slučaju, pod multikulturalizmom se označava činjenica postojanja izraženog etnokulturnog diverziteta u modernim državama¹⁹. To je takozvano demografsko deskriptivno određenje pojma, koje je možda i najmanje sporno, budući da je prethodno navedena činjenica lako empirijski utvrdiva. Ovakvo postavljeno određenje nas s druge strane dovodi do određenja pojma u programsko političkom i normativno ideološkom smislu. Prema programsko političkom određenju multikulturalizma podrazumijevaju se posebni tipovi programa i inicijativa usmjerenih na upravljanje etnokulturološkim razlikama u jednom društvu. U programsko političkom smislu, odnosi se na poseban tip programa i političkih inicijativa kreiranih na način da uspješno odgovore na niz izazova koje stvara etnokulturni diverzitet. Podrazumijeva različita institucionalna, pravna i politička rješenja čiji je cilj promoviranje poštovanja kulturne, etničke, jezične i vjerske različitosti. Ideološko normativna uporaba pojma tiče se razmatranja mjesta identitetskih posebnosti u kulturnom smislu, u teorijskoj, sociološkoj i političko-filozofskoj ravni. Multikulturalizam podrazumijeva priznavanje etničkog diverziteta i osiguravanje prava individuama da sačuvaju svoj identitet i da zajedno s drugim pojedincima unutar države jednako uživaju u zajamčenim pravima. Priznavanjem prava pojedincima i skupinama te osiguranjem njihova ravnopravnog pristupa društvu, zagovornici multikulturalizma također tvrde da takva politika koristi kako pojedincima, tako i društvu u cijelosti, jer se smanjuje pritisak i mogućnost sukoba, koje može biti uvjetovano neravnopravnošću i segregacijom. Isto tako, prema pojedinim pobornicima ovakve teorije, multikulturalizam je mehanizam za obogaćivanje jednog društva u cijelosti (Inglis 1996). Pojedini autori, poput Andree Semprinija, prave razliku između kulturoloških i političkih interpretacija multikulturalizma. U prvom slučaju u pitanju je šire određenje, u smislu da se odnosi i na zahtjeve za priznanje i očuvanje identiteta grupa koje nisu isključivo etničke ili nacionalne, već svoju različitost i posebnost identiteta temelje na nekim drugim karakteristikama. Politička interpretacija multikulturalizma podrazumijeva pak pravljenje razlike između nacionalnih manjina i etničkih skupina. Točnije, multikulturalizam se odnosi na zahtjeve koje etnokulturne zajednice upućuju državi radi stjecanja posebnih prava, a sukladno potrebi njihova uključivanja (Semprini 2004). Charles Taylor smatra da je multikulturalizam više povijesno i političko pitanje nego epistemološko. On razlikuje dvije tradicije u liberalnoj demokratskoj teoriji, politiku jednakosti po kojoj svi pojedinci zaslužuju jednako poštovanje i jednaka prava, i s druge politiku različitosti koja se temelji na priznanju jedinstvenih identiteta pojedinaca i grupa. Iako se te dvije perspektive čine inkompatibilnima, Taylor smatra da se obje temelje na poimanju jednakog poštivanja te on promatra multikulturalizam kao logični produžetak politike jednakog poštivanja i politike priznanja (Taylor 2003, 33).

¹⁹ Inače se smatra da je ovaj pojam prvi put upotrijebio kanadski premijer Pierre Trudeau 1971. godine nastojeći ukazati na to da priroda kanadskog društva nije bikulturalna već multikulturalna, jer osim anglofona i frankofona značajnu historijsku i društvenu ulogu imaju domorodačko stanovništvo i useljenici.

Zbog opširnog tumačenja termina multikulturalizam i različitim pristupima koje može imati svaka država posebice, politike koje štite drugačije kulturne identitete često se nazivaju i politike identiteta, politike različitosti odnosno prava na različitost ili politike priznanja²⁰. U ovakvom poimanju termina, multikulturalizam pripada političkoj sferi ali je uz koncepte prava i pravde i priznanja, suštinski i neodvojivo povezan s pitanjima i problemima kulture, identiteta, kulturnih prava, kulturne integracije, asimilacije i drugim terminima koji u europskom diskursu još uvijek izazivaju mnogo kontroverzi. Posljednjih godina u Europi, posebice u drugoj polovici XX. stoljeća, dolazi do prave ekspanzije multikulturalizma kako na teorijskoj razini, tako i u praktičnoj i vrijednosnoj razini. Najveći doprinos ovakvom poimanju multikulturalizma dao je američki sociolog Nathan Glazer, koji smatra da je pobjeda multikulturalizma u suvremenom svijetu potpuna. Nadalje, Glazer smatra da su danas svi neminovno postali multikulturalisti te da ostaje jedino sporenje oko pojedinih detalja (Glazer 1998).

Važno je istaknuti da su dodatnu težinu raspravama o multikulturalizmu, odnosno novu dimenziju dali i imigranti (najprije u Europi) i pitanje njihove integracije u društvene i političke sustave. Etnički sukobi na teritorijima negdašnjih komunističkih imperija, sada raspačanih na veliki broj novih nacionalnih država, nisu bili jedini problem za zemlje konsolidirane demokracije; problem kao što su terorizam, sukobi civilizacije pa i proces globalizacije dodatno su pojačali rasprave o multikulturalizmu ali i podsjetili da je neophodno naći i praktična rješenja. Najveći doprinos je svakako dao kanadski teoretičar Will Kymlicka sa svojom studijom *Multikulturalno građanstvo*, koja od prvoga objavljivanja 1995. izaziva veliku pozornost i postaje sinonim za svaku daljnju ozbiljniju raspravu o multikulturalizmu. Značaj Kymlicke je u tome što on svoju teoriju ne temelji na stalnim tenzijama između liberala i multikulturalista, već pokušava pomiriti ove dvije tradicije. Kymlicka među prvima pokušava uklopiti principe multikulturalizma u način funkcioniranja liberalne države odnosno društva. Kanadski mislilac naglašava da liberalizam ne samo što nije u sukobu s pravima etnokulturoloških zajednica, već ih i zahtijeva, a etnokulturološke manjine već uvelike ostvaruju veliki broj svojih prava u okvirima liberalnih država, samo što liberali ili toga nisu svjesni ili odbijaju to priznati (Kymlicka 2002). U jednom od prvih ozbiljnijih prikaza Kymlickina djela objavljenog u Srbiji, Tomislav Žigmanov pojašnjava da kanadski teoretičar svoje djelo nije izgradio *ad hoc* odnosno proizvoljno na temelju nedovoljno utemeljenih projekcija, već na utemeljenoj liberalnoj tradiciji na posve inherentan i normativan način, postavljajući za glavnu vodilju potrebu da se prilikom rješavanja etnokulturalnih prijepora udovolji ideji pravde (Žigmanov 2007, 50). Kymlicka po prvi puta nastoji razviti cjelokupnu teoriju prava manjina, uvodeći i razrađujući pojmove kao što su socijetalna kultura, grupnospecifična prava, polietnička društva i etnokulturalna pravda. Ovo ne treba stvoriti zabunu, jer kako je i Žigmanov u svom eseju primijetio, Kymlicka jest liberal, njegova su stajališta čvrsto utemeljena na liberalnoj tradiciji i iako se na trenutke

²⁰ Stanford Encyclopedia od Philosophy, 2012.

može učiniti da je kolektivistička, ona i dalje ostaje u okvirima liberalnog shvaćanja slobode pojedinca (Žigmanov 2001). Važno je istaknuti da on razrađuje ideju o unutarnjoj i vanjskoj slobodi i jasnim granicama tolerancije različitosti, iako se veliki dio njegove argumentacije odnosi na područje kulture, centralni dio njegove argumentacije ostaje političko biće odnosno građanin.

Svakako u znanstvenom diskursu Kymlickina teorija nije prihvaćena *apriori*, postoji čitava plejada autora²¹ (Žižek 2001), (Raz 1994, 1998, 1993) i s liberalnog i s izrazito lijevog spektra koji mu oponiraju. Najpoznatiju kritiku Kymlickina djela svakako je iznio Bryan Barry, liberal više lijevog usmjerenja, koji u svojoj teoriji koju naziva egalitarnom kritikom multikulturalizma, postavlja pitanje zbog čega se uvodi multikulturalizam kao nekakav novi recept za uređenje odnosa unutar pluralnih društava, kada sama različitost nije nešto novo. Prema mišljenju Barryja, klasični liberalizam je taj koji je pronašao idealno rješenje odnosa prema razlici, samo što se treba provesti adekvatno. Barry inzistira na klasičnoj liberalnoj postavci razdvajanja javne i privatne sfere, pri čemu etnokulturološke razlike svakoga pojedinca i grupa trebaju pronaći mjesto u ovoj drugoj. Sumirajući klasične liberalne argumente, Barry naglašava da neutralnost države kada su u pitanju etnokulturološke razlike upravo služi kako bi se riješio problem različitosti i predstavlja model kako bi se društva s različitošću trebala nositi. On posebice naglašava da multikulturalizam ne samo što oslikava različitost već je i proizvodi i produbljuje. Držeći se klasično liberalne argumentacije, Barry tvrdi da su grupe u mnogim segmentima jasno distinktivne i unutar sebe homogenizirane, te kao takve ugrožavaju prava i slobode pojedinca, pri tom naglašavajući da grupa nikada ne smije biti ispred i

²¹ Kao primjer svakako možemo navesti autore kao što su Slavoj Žižek i Josef Raz. Žižek kritizira politiku multikulturalnosti oslanjajući se na antiglobalističke argumente, nazivajući multikulturalizam samo sinonimom za globalizaciju i post političku logiku koja pravi zapreku istinskom univerzalizmu. Nadalje, on smatra da je multikulturalizam pogled iz šuplje perspektive europocentrične ravnodušnosti koji predstavlja istinski prezir spram onog drugog. Žižek je mišljenja da jedini pravi odgovor predstavlja politizacija, odustajanje od neutralnosti koju on karakterizira kao licemjernu i uključivanje u ime stvarne univerzalne emancipacije u borbe koje se vode unutar svakog partikularnog interesa. S druge strane, Jozef Rac smatra da se multikulturalizmu u europskoj demokratskoj tradiciji ne pridaje značaj tradicionalnog, u kulturi ukorijenjenog principa, već se on prihvaća kao heretička konstrukcija pristigla iz sjevernoameričkih država. Raz smatra da multikulturalizam kao i liberalizam nema u istočnoj Europi moralnu potporu za utemeljenjem svojih vrednota. Ovakve postavke mogle bi se shvatiti kao nastavke tradicionalnih sukoba liberala i komunitaraca u svezi s principima društvene organizacije, u kojoj obe tradicije kulturnim i etničkim identitetima ne ostavljaju previše prostora u društvu. Svakako je između navedenih autora važno napraviti razliku jer Žižek se često uzima kao primjer tvrdog antimultikulturalista koji u multikulturalizmu prije svega otvara put kapitalu. S druge strane, Raz ne negira multikulturalizam već otvara prostor za nova promišljanja ovog kompleksnog fenomena. Raz naglašava da multikulturalizam nije novi pojam u društvenoj znanosti, ukazujući na to da se prema Oxfordovom engleskom rječniku njegovi tragovi mogu pratiti sve do 50-ih i 60-ih godina prošloga stoljeća, pri tom postavljajući pitanje predstavlja li on novu etičku ideju i korespondira li s novom socijalnom i političkom realnošću. On navodi da su ljudi već stoljećima prije živjeli u društvima koja su po svojoj prirodi bila multietnička. Nadalje, ističe da je koegzistencija različitih etničkih, jezičnih i religijskih zajednica u europskim državama činjenica koja je postojala još prije nego su ove države razvile svijest o sebi kao europskim. O ovome više vidjeti u Slavoj Žižek, *Multikulturalizam, globalizacija i novi svetski poredak*, Nova srpska politička misao, Broj 1-4/2001 Tema: Multikulturalizam, Beograd, 2001.

iznad pojedinca. Svakako Barry ni na koji način ne zagovara asimilaciju odnosno, kako kaže, da građani iste države koji su u manjini moraju prihvatiti kulturu većine. Ovo svoje stajalište on potkrjepljuje tvrdnjom da ukoliko postoji osjećaj zajedništva u privatnoj i javnoj sferi, onda pripadnici manjina mogu njegovati, bar u određenoj mjeri, svoje kulturne vrednote, ali isto tako ističe da raznolikost i očuvanje svih kulturnih posebnosti nikome ne mogu biti unaprijed zajamčeni ili osigurani. Smatra da država koja primjenjuje liberalna načela treba osigurati poštivanje kulturnih različitosti i da ona neće biti ukinuta, ali da će biti svedena na određenu mjeru²² (Barry 2001).

Dakle, ovdje moramo istaknuti da nakon našeg nevelikoga sagledavanja teorija o multikulturalizmu ne postoji konačna teorijska odrednica, i teško je odrediti koja je definicija ispravna i pobjeđuje li ona u konačnici. Nesumnjivo je to da u određenom znanstvenom diskursu postoji svojevršno natjecanje različitih teoretičara i da sukob tradicionalne liberalne i komunitarističke postavke i dalje ostaje vrijedan kada je u pitanju sagledavanje teorija o jednom kompleksnom fenomenu kakav je multikulturalizam. Različiti teoretičari ponudili su svoja stajališta i svako od njih ostaje više nego značajno, međutim, potrebno je primijetiti da je najviše uporišta u europskom diskursu pronašla teorija liberalnog multikulturalizma koju je razvio Kymlicka. Teško je pretpostaviti da bi razvijene zapadne demokracije mogle ostati neutralne kada su u pitanju svi problemi koji su nastali iz nezaustavljivog bujanja etniciteta u državama koje su dugo bile pod dominacijom komunističkog eksperimenta. Isto tako, navezano na prethodno rečeno, teško je uzeti u ozbiljnije promatranje neutralnost u samim državama nekonsolidirane demokracije koje su unutar svojega teritorija osjetile problem prouzrokovane etničkim mobilizacijama i dugim zatomljenjem etničkoga pitanja. Iz navedenih razloga logično je zaključiti zašto je u praksi zemalja nekonsolidiranih demokracija prihvaćeno ono što su zapadne zemlje imale ponuditi kada je u pitanju zaštita etničkih, vjerskih i jezičnih manjinskih skupina, kako u teorijskom tako i u praktičnom smislu, koji je teoriju prihvatio i njome se rukovodio prilikom postavljanja standarda. Ovo nas pak vraća na Glazera i njegovo stanovište da je multikulturalizam danas neminovnost. Najprije, Europa je u demografskom i empirički dokazivom smislu nepovratno multikulturalna. Teorije o multikulturalizmu ostaju kako bi se lakše shvatili kompleksni etnokulturološki odnosi, ali one u stanju nepovratne multikulturalne neminovnosti ostaju upravo ono što je Glazer istaknuo, a to su finese i nijanse. S druge strane, ostaje vidjeti hoće li implementacija konkretnih politika multikulturalnosti biti uspješna ili ne, odnosno hoće li davati rezultate ili stvoriti još veću konfuziju.

Politika multikulturalnosti koja podrazumijeva prihvaćanje i toleriranje razlika, razvijana je na europskoj razini uz napore demokratski orijentiranih nacionalnih i nadnacionalnih aktera, institucija, organizacija, civilnog društva i znanstvenih djelatnika, svjesnih razlika ukorijenjenih u Europi. Ovakav skup politika ne podrazumijeva samo puko priznavanje identiteta manjinskim skupinama uz podešavanje interetničkih odnosa i shvaćanje manjinskih prava kao nešto što se manjinskim skupinama daruje po vlastitu nahodanju. One podrazumijevaju dublji civilizacijski pristup i pretpo-

---

²² Vidjeti više u: Brian Barry, *Culture and Equality: An Egalitarian Critique of Multiculturalism*, Harvard University Press, Cambridge, 2001.

stavku iskrenog uvažavanja različitosti koje postoje u jednom društvu i spremnost da se ove razlike promatraju kao bogatstvo koje dodatno treba pridonijeti boljoj koheziji i povezivanju, nikako fragmentaciji i barijerizaciji. Institucionalizaciju ovakvog vida politike najviše su vršile i razvijale europske institucije koje su u posljednjim desetljećima uspjele razviti mehanizme implementacije i monitoringa zaštite prava nacionalnih manjina. Kako navodi Asbjorn Eide (Eide 2004), razlog ovoga treba tražiti u činjenici da je sama svijest o potrebi zaštite nacionalnih manjina mnogo jača u Europi nego u drugim dijelovima svijeta. Na razvitak političke i pravne svijesti o potrebi zaštite nacionalnih manjina i na koncu institucionalizacije same politike, presudnu ulogu su imali Vijeće Europe i Organizacija za sigurnost i suradnju u Europi (OSCE). Za dokumente koji su doneseni od strane ovih institucija, a osobito Vijeća Europe, može se reći da predstavljaju svojstvenu *Magna Carta* zaštite nacionalnih manjina na europskoj razini. S ovakvom praksom Vijeće Europe je započelo još 1950. kada je usvojena *Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda*, a zatim se nastavlja usvajanjem *Europske povelje o regionalnim i manjinskim jezicima*. Tri godine kasnije otvorena je za potpise i ratifikaciju *Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina*, koja predstavlja prvi multilateralni i obvezujući dokument, i u cijelosti je posvećen zaštiti nacionalnih manjina. Za Europsku povelju i Okvirnu konvenciju slobodno možemo reći da su to dva osnovna dokumenta kojima se nacionalnim manjinama jamči minimum prava i da predstavljaju upravo taj minimum koji trebaju usvojiti države koje svoju budućnost planiraju graditi unutar eurointegracijskih tokova i na koncu unutar same velike europske obitelji. Donošenju Okvirne konvencije prethodile su odluke Vijeća Europe 1993. koje su rezultirale usvajanjem dokumenta²³ u kojemu se izražavaju namjere država članica da ustanove standarde zaštite prava manjina, kao i da unaprijede uvjete za očuvanje i razvitak kulturoloških, etničkih vjerskih i jezičnih posebnosti manjina, sukladno tradicionalnim demokracijskim vrednotama, a to su jednakost pred zakonom, načela nediskriminacije, sloboda udruživanja i aktivno sudjelovanje u javnom životu. U tom smislu, Komitetu ministara se preporučivalo da u najkraćem mogućem roku započne rad na izradi nacrtu okvirne konvencije kojom bi se precizirala načela na čije bi se poštivanje obvezale strane ugovornice u namjeri osiguravanja zaštite nacionalnih manjina. Prema Reineru Hoffmanu, Okvirna konvencija predstavlja impresivnu renesansu u pokušajima međunarodne zajednice da se osiguraju i jačaju prava osoba koje pripadaju nacionalno manjinskim skupinama. Ovo je započeto još raspadom socijalističkog poretka u Europi, kada je međunarodna zajednica shvatila da neriješena pitanja i odnosi između većinske i manjinske populacije mogu predstavljati izvorište potencijalnih sukoba i nestabilnosti ne samo u pojedinim državama, već u Europi u cijelosti (Hoffmann 2002, 170). Uvažavajući specifične okolnosti, ne samo u Europi i njezinim regijama, već i u svakoj državi pojedinačno, jer i u samom Vijeću Europe pojedine članice različito tumače odnose etničke većine i manjine, Okvirna konvencija utvrđuje načela i principe koji su primjereni postulatima i načelima moderne europske demokracije. Najvažniji članak Konvencije svakako jest članak 1 jer se u njemu potvrđuje načelo da zaštita nacionalnih manjina i njihovih prava i sloboda predstavlja

²³ *Vienna Declaration and Programme of Action, World Conference on Human Rights, Vienna, 1993.*

sastavni dio međunarodnog sustava zaštite ljudskih prava i kao takva pripada područjima međunarodne suradnje. Ovaj članak, dakle, jasno ukazuje da zaštita nacionalnih zajednica ne spada isključivo pod nadležnosti nacionalnog zakonodavstva i sustava, već predstavlja dio šireg međunarodnog sustava i na ovaj način otvara mogućnost legitimnog interveniranja međunarodne zajednice (dopuštenim sredstvima i sukladno potrebama) radi popravljivanja stanja po pitanju zaštite nacionalnih manjina. U istom članku formulirano je i načelo da se Konvencijom pravi razlika između zaštite nacionalnih zajednica kao takvih i zaštite prava pojedinca kao nositelja prava koji pripada toj nacionalnoj zajednici. Dakle, Konvencija naglasak stavlja na zaštitu prava pripadnika nacionalnih manjina, koji svoja prava mogu uživati individualno ili u zajednici s drugima. Ostali relevantni članci i odredbe Konvencije bave se cijelim nizom pitanja koja su bitna za zaštitu prava nacionalnih manjina i one su po pravilu formulirane u obliku određenih obveza, koje su države dužne ispuniti poštujući određene principe. U najkraćim crtama, države potpisnice na sebe preuzimaju obveze i jamče sljedeća prava: nediskriminaciju; promidžbu stvarne jednakosti; promidžbu uvjeta koji omogućavaju očuvanje i razvitak kulture, religije, jezika i tradicije; slobodu okupljanja, udruživanja, izražavanja mišljenja, savjesti i vjere; pristup medijima i njihova uporaba; jezična prava (korištenje manjinskog jezika u privatne i javne svrhe kao i pred administrativnim tijelima, korištenje vlastitog imena na jeziku nacionalne manjine, davanje informacija privatne prirode na jeziku nacionalne manjine, topografski nazivi na jeziku nacionalne manjine); obrazovanje (učenje i podučavanje na manjinskim jezicima, sloboda ustanovljavanja obrazovnih ustanova); prekogranične kontakte; međunarodnu i prekograničnu suradnju; sudjelovanje u ekonomskom, kulturnom i socijalnom životu; sudjelovanje u javnom životu; zabranu prisilne asimilacije. Veoma bitna karakteristika Konvencije je i to što ona fleksibilno pristupa određenju pojma nacionalna manjina. Iako se u literaturi mogu naći razne definicije nacionalnih manjina²⁴, Konvencija ne operacionalizira ni jedan od njih, već ostavlja mogućnost pripadnicima nacionalnih manjina hoće li ih prihvatiti takvima ili ne²⁵. Implementaciju obveza država članica nadzire Komitet ministara koji je u tu svrhu osnovao Savjetodavni komitet u koji ulaze stručnjaci u području zaštite manjinskih prava. Savjetodavni komitet kao neovisno tijelo prati provedbu konvencije i ostvarivanje prava nacionalnih manjina u državama potpisnicama, ne samo putem izvješća, nego zahtijevanjem mišljenja, posjetima određenim državama i njihovim tijelima, konzultiranjem s civilnim društvom, itd. Na koncu, temeljem analize svih podataka i informacija koje dobije iz neovisnih izvora, Savjetodavni komitet sumira dojmove i donosi zaključke i preporuke koje prosljeđuje Komitetu ministara.

²⁴ Neke od najpoznatijih definicija manjina dali su Francesco Capatorti, Asbjorn Eide, Jules Desenes, Stanislav Černičenko, dok je Jose Martinez Cobo definirao domorodačke narode. Jedna od poznatijih definicija manjina se nalazi i u Instrumentu Srednjoeuropske inicijative za zaštitu nacionalnih manjina, ali je ova definicija bila predmetom kritika.

²⁵ Članak 3. Okvirne konvencije decidirano navodi sljedeće: „Svaki pripadnik nacionalne manjine imat će pravo slobodno birati da bude tretiran kao takav ili ne i neće doći u nepovoljni položaj zbog takvog opredjeljenja ili vršenja prava vezanih za to opredjeljenje“.

Sljedeći bitan instrument za zaštitu nacionalnih manjina jest *Europska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima*. Državama koje su potpisale i ratificirale Povelju ostavlja se sloboda odabira koje regionalne ili manjinske jezike će štititi, kao i mogućnost odabira mehanizama za njihovu zaštitu. Kako se jezici nacionalnih manjina najčešće mogu okvalificirati kao regionalni ili manjinski, oni izravno uživaju zaštitu iz Povelje. Povelja je usmjerena na konkretne mehanizme zaštite manjinskih ili regionalnih jezika i to ponajprije u području obrazovanja, javnog informiranja, kulturnih djelatnosti, ekonomskog i društvenog života, u sudovima u građanskim, parničnim i kaznenim postupcima gdje jezik manjine ima uvjete da bude u službenoj uporabi, u radu lokalne samouprave i centralnih administrativnih tijela. Povelja predstavlja veoma fleksibilan dokument koncipiran tako da obujmi različite situacije koje postoje u različitim europskim državama, ali je usprkos ovome veoma mali broj zemalja ratificirao Povelju. Srbija je glede prihvatanja Povelje, prilikom predaje ratifikacijskog dokumenta prihvatila da se na određene manjinske jezike, uključujući i hrvatski, primjenjuju pojedini mehanizmi zaštite koji su prije svega sadržani u sljedećim člancima: članak 8 (obrazovanje), članak 9 (sudska ovlaštenja), članak 10 (upravne vlasti i javne službe), članak 11 (sredstva javnog informiranja), članak 12 (kulturne aktivnosti i pogodnosti), članak 13 (ekonomski i društveni život).

Osim institucija razvijenih u okviru Vijeća Europe, značajnu ulogu u zaštiti nacionalnih manjina i unaprjeđivanja međuetničkih odnosa, u višetetničkoj i viševjerskoj Europi imao je i OSCE. U okvirima ove organizacije ustanovljen je Ured visokog tajnika za nacionalne manjine koji ima zadaću djelovati preventivno u situacijama koje mogu voditi ka pogoršanju međuetničkih odnosa. Odluke koje donosi Ured visokog tajnika nisu obvezujuće, ali preporuke svakako predstavljaju dio europskih standarda, putem kojih se može unaprijediti postojeći sustav zaštite manjina u jednoj državi, što se posebice odnosi na tranzicijska društva. U tom smislu potrebno je spomenuti preporuke iz Haga²⁶, Osla²⁷, Lunda²⁸, Bolzana/Bozena²⁹, Ljubljane³⁰, Graza³¹, koje se odnose na obrazovanje, službenu uporabu jezika, djelotvorno sudjelovanje manjina u javnom

²⁶ Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), *The Hague Recommendations Regarding the Education Rights of National Minorities*, High Commissioner on National Minorities, 1 October 1996.

²⁷ Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), *The Oslo Recommendations Regarding the Linguistic Rights of National Minorities*, High Commissioner on National Minorities, 1 February 1998.

²⁸ Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), *The Lund Recommendations on the Effective Participation of National Minorities in Public Life*, High Commissioner on National Minorities, 1 September 1999.

²⁹ Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), *The Bolzano/Bozen Recommendations on National Minorities in Inter-State Relations*, High Commissioner on National Minorities, 2 October 2008.

³⁰ Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), *The Ljubljana Guidelines on Integration of Diverse Societies*, High Commissioner on National Minorities, 7 November 2012.

³¹ Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), *The Graz Recommendations on Access to Justice and National Minorities*, 14 November 2017.

životu, položaj manjina u međudržavnim odnosima, integraciju manjina u kulturološki diverzificiranim društvima i pristup pravdi pripadnika nacionalnih manjina.

Nove i stare nacionalne zajednice – neophodna dihotomija

Kada su u pitanju nacionalne manjine i znanstvene rasprave o njihovu položaju, jedan od većih izazova jest to što još uvijek ne postoji jasna definicija što je to manjina, odnosno, što je to što određuje manjinu (Boulter 2017). Različiti znanstvenici i međunarodne i regionalne institucije (OUN, Vijeće Europe, OESS), pokušali su ponuditi definicije kojima bi se odredile nacionalne manjine, ali u većini slučajeva to su takozvani radni termini korišteni prilikom izrade ekspertskih izvješća ili dokumenata koji se tiču prava nacionalnih manjina i koje u svojoj biti nisu obvezujuće. Navezano na prethodno rečeno, problem predstavlja i to što sami temeljni i obvezujući dokumenti koji su doneseni od strane europskih i regionalnih institucija (primjer je Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina) u svojim sadržajima ne daju definiciju manjine, već to ostavljaju državama da same uređuju kao unutarnja pitanja³². Posebice se kao osjetljivo pitanje pojavljuje i uporaba nedovoljno jasnih i znanstveno nedovoljno utemeljenih, propitanih te analiziranih termina, kao što su stare odnosno autohtone ili tradicionalne i nove manjine, što svakako može stvoriti dodatnu konfuziju. Tako je Ured visokog tajnika za nacionalne manjine OESS-a prilikom izrade studije o integraciji nacionalnih manjina u pojedinim državama navedene organizacije iz 2006. kao nove manjine odredio one zajednice čije je postojanje u određenim državama nastalo kao posljedica migracija u skorašnje vrijeme³³. Ovakva postavka teško bi se mogla uzeti u ozbiljnije promatranje te se staviti u primjenu, kada su u pitanju zajednice koje su status manjinskih stekle nakon listopadskih promjena, jer ono što karakterizira većinu novih nacionalnih manjina, kao što su recimo Hrvati i Bošnjaci, jest višestoljetna domicilna prisutnost, snažna kulturna navezanost na prostore koje tradicionalno naseljavaju u domicilnoj državi i na koncu potreba za održavanjem čvrstih kulturnih i političkih veza s matičnim državama, kao snažnu samosvijest za očuvanjem svog etnokulturološkog identiteta³⁴.

---

³² To potvrđuje i činjenica da je cijeli niz država koje su prihvatile Okvirnu konvenciju, dao svoje viđenje pojma manjine (Austrija, Estonija, Poljska, Švicarska), druge su precizirale da u njima nema manjina (Lihtenštajn, Luksemburg, Malta), dok su neke rekly da će se Konvencija primjenjivati samo na određene manjine (Danska, Makedonija, Njemačka, Slovenija, Švedska).

³³ OSCE High Commissioner on National Minorities, Migration Policy Group, Policies on integration and diversity in some OSCE participating States, Organization for Security and Co-operation in Europe, 2006.

³⁴ Jedan od razloga zbog kojih vlada stanovita konfuzija u europskom diskursu kada je u pitanju terminološko određivanje manjinskih skupina i imigranta, te na koncu i uređivanje položaja istih, jest to što je s procesom europskih integracija došlo kako do objedinjavanja velikog geografskog prostora, brisanja državnih granica i migracija unutar europskog kontinenta, istodobno nastupila i velika migracija neeuropskog stanovništva, najprije iz bliskoistočnih i afričkih država. Europa svakako ima dugu povijest kada je u pitanju zaštita različitih etničkih skupina, ukorijenjenu u povijesti, i u različitim državama razvijani su i različiti modeli zaštite pripadnika etničkih i jezičnih manjina.

Veoma je utjecajna i tipologizacija etničkih zajednica koju je ponudio kanadski sociolog Wsevolod W. Isajiw, koju je izložio još daleke 1992. na zajedničkoj kanadsko-američkoj konferenciji o mjeranju etniciteta. Naime, polazeći od različitih definicija drugih autora razvijanih, kako navodi, u posljednjih dvadeset godina, Isajiw najprije pravi razliku između četiri glavna pristupa etnicitetu ali i cijeloga niza pristupa koji iz njih proizlaze. Najprije on nudi sljedeću tipologizaciju: prvo, etnicitet zasnovan na prijadorijalnom fenomenu, drugi etnicitet kao epifenomen, treći etnicitet zasnovan kao situacijski fenomen i na koncu četvrti etnicitet kao čisto subjektivni fenomen. Zatim on istodobno ističe da je upravo prvi primadorijalni koncept ujedno i najstariji jer on promatra identitet kao nešto što je unaprijed dano, što se stiče rođenjem, što proizlazi još iz plemenskih odnosa u ljudskoj zajednici i što ostaje stalno i permanentno³⁵. Nadalje, za nas je veoma važno to što je Isajiw među prvima napravio i jasnu distinkciju između onoga što on naziva starim i mladim etničkim zajednicama, pri tom jasno doznajući da najveću zabunu predstavlja upravo nedovoljno pravljenje jasne distinkcije između etniciteta i imigracije. Iako se imigracija često povezuje s etnicitetom, imigranti čine tek jedan tip etničke zajednice. Prema Isajiwu, mlade zajednice su one koje su sastavljene od prvog vala imigranata i čije druge generacije su brojčano male i imaju veliki udio mladih. Stare zajednice on označava kao one koje su već užlijebljene u društvo i koje imaju relevantni broj članova svih dobi. Praveći ovakvu jasnu distinkciju Isajiw ponovno naglašava da je pogrešno o svim etničkim zajednicama govoriti kao o imigrantima, jer za razliku od novih zajednica koje mogu imati problema s prilagodbom u novom društvu, stare taj problem uglavnom nemaju i imaju jaku svijest o opstojnosti u društvima u kojima su domicilne. Važan faktor koji je još potrebno uzeti u promatranje jest i regija koju određena skupina nastanjuje. Tako na primjer u jednoj državi, odnosno regiji, jedna etnička skupina može biti stara dok u drugoj pripadnici iste zajednice mogu biti novi (Isajiw 1992, 407).

Posljednjih godina, širenjem Europske unije ka istoku i jugoistoku kontinenta, laganog brisanja granica i velikog priljeva stanovnika neeuropskog podrijetla, otvorilo je nova pitanja definiranja i kategoriziranja nacionalnih manjina i njihove integracije. Zbog navedenih faktora pojedini autori kao Roberta Medda Windischer

---

Iako postoje brojna pitanja i problemi koji proizlaze iz kompleksnosti etniciteta, ne može se osporiti postojanje svijesti i spremnosti zapadnih demokracija da se pronađu mehanizmi i stvore uvjeti kako bi se zaštitio etnokulturološki identitet građana koji se razlikuje od većinskog stanovništva. Primjeri ovakvih praksa su brojni kao što je recimo uređivanje položaja Lužičkih Srba i Danaca u Njemačkoj, zatim španjolska autonomija za baskijska i katalunska područja, uređivanje položaja i osiguravanje uvjeta za očuvanje frizijske manjine u Nizozemskoj, ili čak i autonomija Alandskih otoka za švedsku manjinu u Finskoj koja se često uzima kao najbolji primjer.

³⁵ U kontekstu poimanja etniciteta u državama zakašnjele tranzicije, važno je naglasiti da je upravo primadorijalni koncept postao dominirajući. Mi ovdje nismo htjeli ulaziti u dublje definiranje ostalih koncepata koje je ponudio Isajiw, već smo ukazali na jedan koji je najviše bio prihvaćen od strane političkih i znanstvenih elita i u Srbiji 90-ih godina prošloga stoljeća kako bi se mogla opravdati etnonacionalistička mobilizacija koja je u to vrijeme bila na djelu, a koja ima svoja snažna uporišta i danas u uvjetima nedovršene demokratizacije srbijanskoga društva.

smatraju da su same europske države pokazale spremnost za uvažavanjem kulturoloških razlika, posebice kada je u pitanju sudjelovanje manjinskih skupina u procesu donošenja odluka, osobito onih manjina koje su taj status stekle posljedicama migracija. Ipak izazovi integracije manjinskih skupina i reguliranja njihova položaja su na europskom kontinentu daleko veći, nego u nekim tradicionalnim imigrantskim zemljama (na primjer Kanada), koje su do sada razvile uspješne politike multikulturalizma, odveć drugačije od europskih po pitanju ekonomskih, političkih i socijalnih razloga, i koje se u pojedinim europskim postsocijalističkim državama i nestabilnim uvjetima ne mogu primjenjivati (Medda-Windischer 2009, 2016, 178).

Kada je u pitanju uređivanje položaja nacionalnih manjina u postsocijalističkim državama, Will Kymlicka postavlja jednostavno i logično pitanje, jesu li modeli multikulturalizma i manjinskih prava razvijanih u zapadnim demokracijama primjenjivi i relevantni za postsocijalističke zemlje Centralne i Jugoistočne Europe? Kymlicka smatra da od strane zapadnih demokracija postoji određeni pritisak da zemlje bivšeg istočnog bloka moraju usvajati standarde razvijane kroz najrelevantnije međunarodne institucije. Nadalje, kanadski teoretičar smatra da ovdje dolazi do četiri međusobno povezana procesa, najprije da postoje jasno definirani standardi ili modeli u zapadnim demokracijama, drugo da su funkcionalni na zapadu, treće da se mogu primijeniti u postsocijalističkim državama i na koncu da postoji legitimnost uloge međunarodne zajednice u promoviranju i osiguravanju da se ovi standardi implementiraju (Kymlicka 2002). Ove četiri postavke prilično su kontroverzne, najprije jer same zapadne demokracije različito tretiraju etničko pitanje unutar svog teritorijalnog ustrojstva i pokušaji da se kodificira minimalni set standarda ili najboljih praksa pokazali su se prilično kompleksnim. Kymlicka jasno ukazuje da sami građani zapadnih država smatraju pojedine standarde zaštite manjina neuspjelim u svojim državama, a katkada ih promatraju i kao štetne. Kada se postavi pitanje primjene zapadnih modela u društvima zakašnjele tranzicije, onda ono postaje još kontroverznije, jer se zemlje Centralne i Jugoistočne Europe od razvijenog zapada razlikuju po mnogim faktorima kao što su povijest, demografija, ekonomski i socijalni razvitak, demokratska konsolidacija, itd. Ako se uvažavaju ove razlike, onda se mora i primijetiti da bi pokušaj nametanja zapadnih standarda novim demokracijama išao čak u smjeru dodatnog urušavanja međuetničkih odnosa jer bi se on stubokom protivio lokalnim tradicijama, običajima i željama. Kymlicka smatra da postavljanje kriterija od strane zapadnih država postkomunističkim državama, kako bi se one ponovno pridružile Europi, počiva na kontroverznim pretpostavkama, najprije zbog standarda koji su kreirani i donošeni u panici od eskaliranja međuetničkih sukoba širom teritorija negdašnjeg istočnog bloka. Kymlicka smatra da nije bilo dovoljno javne debate i akademskih analiza prilikom postavljanja standarda, niti je bilo pretpostavki o implikacijama koje iz toga mogu proizaći.

Postoje i oni autori kao Katharina Crepez, koji naglasak stavljaju na proces takozvane europeizacije³⁶ (Olsen 2002, 921), (Hix i Goetz 2000, 1) manjinskog pi-

³⁶ Odrediti koncept europeizacije predstavlja veliki izazov, jer ne postoji univerzalna i općeprihvaćena definicija europeizacije, a različiti autori imaju različiti pristup ovom pojmu te ga sukladno tomu i

tanja i uređenje položaja nacionalnih manjina u *novim* i *starim* državama članicama europske obitelji prije nego nego samog pokušaja da se napravi distinkcija između novih i starih nacionalnih manjina (Crepaz 2016). Prema navedenoj autorici autohtone manjine, iako se i dalje suočavaju s raznim vidovima diskriminacije, u većini europskih država uz adekvatnu primjenu instrumenata za zaštitu nacionalnih manjina bivaju prihvaćene kao dio društva i njihova kultura postaje integralnim dijelom većinske kulture, dok su zapravo imigrantske skupine te koje su najviše isključene i njihov položaj se jedino preispituje kao sigurnosno pitanje (Crepaz 2016). Kako primjećuje Merja Pentikäinen, u europskom kontekstu pitanje novih razgraničenja i rađanja novih nacionalnih država nakon Hladnog rata važno je pitanje kako međugrupnih tako i međudržavnih odnosa. Raspadom negdašnjih multietničkih socijalistički uređenih federacija, pojedini narodi su nastavili živjeti izvan granica svojih matičnih država, što je nametnulo nekoliko kompleksnih i međusobno povezanih pitanja kao što su budućnost odnosa matične države i njezine manjine (kin – state – kin – minority), zatim implikacije društvene i političke integracije, samih međudržavnih odnosa i međunarodnog mira i sigurnosti (Pentikäinen 2015, 26). Potrebno je primijetiti da je samo manjinsko pitanje u europskom znanstvenom i političkom diskursu dosta dugo bilo zatumljeno sve do izbijanja etničkih sukoba, posebice na Balkanu. Pokušaji europskih institucija da saniraju posljedice nastale sukobima, nametnulo je i pitanje ponovnog preispitivanja položaja naroda koji su se raspadom negdašnjih federalnih multietničkih država našli izvan granica svojih novoformiranih domovina. Ovo je posebice važno za Srbiju gdje su pojedini narodi od takozvanih konstitutivnih naroda³⁷ postali nacionalnim manjinama, bilo da im je

---

različito definiraju. U novim zemljama zakašnjele tranzicije kao što je Srbija, potrebno je konstatirati da proces europeizacije ide usporedo s procesom europskih integracija, odnosno s pokretanjem procesa o Stabilizaciji i pridruživanju. Kada je pak u teorijskom smislu riječ, onda je najširi koncept europeizacije dao Olsen koji pravi podjelu samoga procesa na pet segmenata, prvo kao teritorijalnu ekspanziju odnosno kao proces proširenja, drugo kao institucionaliziranje na razini EU odnosno kao razvitak europskih institucija upravljanja, treće kao izvoz europskih modela političke organizacije i upravljanja, četvrti segment predstavlja jačanje samoga projekta europske integracije odnosno ostvarivanje ujedinjene i politički snažne Europe i peto prodiranje institucija EU i njihov utjecaj na nacionalne i subnacionalne subjekte. Iako se Olsen najviše koncentrirao upravo na peti segment, odnosno na odnos EU i njezinih država članica, neophodno je ukazati da je za dublje razumijevanje europeizacije manjinskih prava veoma važan i treći segment, odnosno na koji način EU vrši utjecaj na države kako bi se određeni standardi adekvatno implementirali i stavili u provedbu. Simon Hicks, jedan od najvećih poznavatelja političkog sustava EU, europeizaciju definira kao proces promjena u nacionalnim i političkim praksama koje nastaju kao posljedica procesa europske integracije.

³⁷ U negdašnjoj Jugoslaviji pod odrednicom konstitutivni narod smatrali su se oni narodi čije su matične države bile članice federacije, dok je za ostale nacionalne zajednice korišten termin narodnosti. Iako je sam koncept ove dvije odrednice prilično prijeporan, on je ipak očitovao spremnost da se etničko pitanje bar djelomično pokuša riješiti, u odnosu na druge zemlje bivšeg komunističkog bloka koje su etnička pitanja promatrali kroz prizmu ujedinjavanja međunarodnog radničkog pokreta. No, i u socijalističkoj Jugoslaviji nagomilani problemi koji su proizašli iz kompleksnosti etničnosti bili su riješeni samo djelomice. U Autonomnoj Pokrajini Vojvodini koja je dugo vrijedila za etnokulturološku najšarenolikiju regiju u Europi, razvijen je sustav koji je tradicionalnim manjinama (kao što su recimo Mađari, Slovaci, Rusini, itd.) jamčio određenu razinu prava u pogledu školstva, informi-

taj status priznat ili ne. Kako piše srbijanski pravnik Dušan Janjić, pod odrednicom nova nacionalna manjina danas se smatraju Hrvati, Makedonci, Slovenci, Bošnjaci i Crnogorci, odnosno oni narodi koji su u negdašnjoj Jugoslaviji imali status konstitutivnih naroda, a koji su raspadom zajedničke države postali manjinama i koje uz višestoljetnu prisutnost na teritoriju Srbije imaju i jake kulturne veze sa svojim domovinama (Janjić 2010, 209). Nakon raspada SFRJ, za hrvatski narod u Srbiji su nastale okolnosti slične onima s kojima su se već suočavali bački Hrvati u razdoblju raspada Austro-Ugarske Monarhije. Hrvati su prvi puta u povijesti, od statusa konstitutivnog naroda koji su formalno pravno stekli još ulaskom u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, postali nacionalnom manjinom u većini novonastalih nacionalnih država. Ovu novonastalu situaciju jednako teško su podnijeli i sunarodnjaci u matici i u novoj dijaspori. Osim navedenog, traumatična prilagodba novonastaloj situaciji praćena je pogoršanjem međuetničkih odnosa, brutalnim ratom Srbije s njezinim susjedima, ogromnim razaranjima i velikim civilnim žrtvama. Tako su Hrvati, u razdoblju kraćem od jednog stoljeća, ponovno došli u situaciju da preispituju granice svojih teritorijalno-političkih, društvenih, ekonomskih i kulturnih ingerencija. Posljedice ovakvih procesa osjećaju se i u suvremenosti, te veliki izazovi kao što su negativna stopa nataliteta, koja je karakteristična i za druge manjine u Srbiji, kontinuirano iseljavanje manjine, starenje i na koncu proces snažne asimilacije, pridonose populacijskom slabljenju hrvatskoga naroda u Srbiji.

Kada su u pitanju nove nacionalne manjine, važno je jasno istaknuti da značajnu ulogu u njihovu određivanju ne predstavlja samo i isključivo dokazivanje višestoljetne prisutnosti na određenom prostoru, već je važan i kontekst priznanja od strane domicilne države, uključivanja predstavnika manjina u društveni i politički sustav, te adekvatnog financiranja manjinskih infrastruktura i stvaranja okružja u kojem bi iste mogle bez ometanja i zaprjeka graditi vlastitu infrastrukturu i kapacitete, artikulirati samostalno svoje interese i čuvati svoj etnokulturološki identitet, te na taj način ne biti u nepovoljnijem položaju kako u odnosu na pripadnike većinskog naroda ali isto tako i u odnosu na one manjine koje su svoju infrastrukturu gradile u negdašnjem socijalističkom režimu.

Položaj hrvatske manjine u suvremenom srbijanskom društvu

Aktualnost položaja hrvatske zajednice kao nacionalno manjinske zajednice koja nastoji očuvati svoje etnokulturološke posebnosti, nužno je sagledavati nakon 2000. godine jer je to razdoblje institucionalizacije manjinskih prava koji dobiva

---

ranja, službene uporabe jezika i kulture, a veliku ulogu igrao je i takozvani kompleksni sustav ključa koji je manjinskim narodima jamčio sudjelovanje i participaciju u društvenom i političkom životu. S druge strane, etničko pitanje konstitutivnih naroda nije rješavano, prešućivano je, a nerijetko i prisilno suzbijano. Tako je, recimo, hrvatski establishment najrevnosnije prekidao sve veze sa svojim autohtonim i iseljeničkim dijasporama, a te su veze obnovljene tek po uspostavi Republike Hrvatske 90-ih godina prošloga stoljeća. Jugoslavenske političke elite nacionalno su pitanje tretirale ozbiljnije tek onda kada je trebalo doznačiti demokratski karakter socijalističke federacije.

potporu od strane države. Povijesno naslijeđe i teret takovoga naslijeđa se moraju uvažiti i uzeti u promatranje. Položaj hrvatske zajednice u Srbiji, odnosno čimbenike koji utječu na aktualni položaj, moguće je razdijeliti na nekoliko segmenata. Prvi segment predstavlja nekonzistentnost i neosmišljenost adekvatnih politika koje bi se provodile spram manjinskih zajednica u cilju njihove bolje integriranosti u društveno-politički sustav. Ovdje svakako možemo ubrojiti i druge čimbenike kao što su loša ekonomska situacija, nepovoljne društvene okolnosti, odnosno cjelokupna društveno-politička situacija unutar Srbije, kao domicilne države Hrvata nastanjenih unutar nje. Drugi važan faktor jesu odnosi unutar same hrvatske zajednice, institucionalna izgrađenost zajednice i sposobnost elite da očituje interes Hrvata u Srbiji. Treći čimbenik predstavljaju odnosi između dvije zemlje, matične i domicilne zemlje, jer se odnosi dvije zemlje izravno odnose na hrvatsku manjinu u Srbiji. Posljednji čimbenik predstavlja politika same Hrvatske spram Hrvata u Srbiji. Kada se govori o unutarnjim politikama Srbije spram manjinskih zajednica (uključujući i hrvatsku), veoma je bitno ukazati na činjenicu da je Srbija država koja je svoju demokratsku transformaciju započela dosta kasno, cijelo desetljeće nakon drugih socijalističkih država, i samim tim sve do danas nije uspjela izgraditi svoje institucije. Samim tim politika spram manjinskih zajednica ima obilježja nekonzistentnosti i konfuzije jer svakako nije počivala na pretpostavkama multikulturalnosti, pravednosti i jednakosti. Posljedica svega ovoga je to da nije izvršena cjelovita integracija manjinskih zajednica u društveno-politički sustav, izuzetost manjina prilikom donošenja odluka najprije u državnim institucijama Srbije, dok se rješavanju manjinske politike pristupalo simulativno i *ad hoc*, od slučaja do slučaja, nerijetko uz snažnu instrumentalizaciju (Smootha i Jarve 2005), (Jelinčić 2007). Instrumentalizacija manjinskog pitanja dovela je do toga da više od dva desetljeća postoji etnička distanca između većinskog naroda i Albanaca, Hrvata, Bošnjaka, Mađara, itd. Etnički motivirani incidenti nisu bili rijetkost nakon listopadskih promjena, pa tako osim incidenata na jugu Srbije u općinama u kojima žive Albanci ili u Sandžaku gdje su tradicionalno nastanjeni Bošnjaci, etničke netrpeljivosti su nerijetko izbijale i u Vojvodini za koju je ukorijenjeno mišljenje da ima dugu tradiciju etničke tolerancije i harmoničnoga suživota³⁸. Jedan od ključnih problema predstavlja i nesposobnost državne uprave da upravlja kulturološkim razlikama, te postoji i velika disproporcija u ostvarivanju zajamčenih prava nacionalnih manjina u Republici Srbiji i AP Vojvodini. Neupitno je to da je pokrajinska administracija Vojvodine razvijala razne načine za potporu manjinama, koji su dobar primjer zaštite prava, ostvarivanja kulturne autonomije i sudjelovanja u javnom životu pripadnika nacionalnih manjina. Razlike u faktičkim uvjetima za ostvarivanje prava u okviru jedinstvenog pravnog poretka imaju loše društvene posljedice i ne pridonose društvenoj koheziji. Kada je riječ o organiziranju unutar same hrvatske zajednice, odnosno uspostave manjinske infrastrukture i njezine funkcionalnosti u kontekstu zaštite etnokulturoloških posebnosti Hrvata u

³⁸ Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, *Godišnji izveštaj: Srbija 2006, ljudska prava talac društvene regresije*, Beograd, 2006.

Srbiji i Vojvodini nakon 2000., mora se primijetiti da osim najvažnijih institucija manjinske samouprave (Hrvatsko nacionalno vijeće, Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata), postoji i značajni broj nevladinih udruga koje se bave zaštitom nacionalnog identiteta. Ipak, što zbog deficita srbijanske manjinske politike, manjka resursa te zbog loše integracije unutar same zajednice, tijelima hrvatske manjinske samouprave iz Vojvodine prilično je teško održavati kontakt sa sunarodnjacima na teritoriju uže Srbije, koji imaju i velikih poteškoća ostvariti zajamčena prava te su mnogo podložniji asimilacijskim nastojanjima i procesima. Na koncu, kada je riječ o odnosima dvaju država, mora se načiniti distinkcija između samih odnosa Republike Hrvatske i Republike Srbije, te politike Republike Hrvatske spram hrvatske zajednice u Srbiji. U prvi dio odnosa spadaju gospodarska suradnja, pitanje granica, polje sigurnosti te ostala problematika međudržavnih pitanja. S druge strane, politika Hrvatske spram Hrvata u Srbiji predstavlja posebnu razinu suradnje koja se isključivo odnosi na zaštitu hrvatske manjine, ali koja svakako pridonosi dodatnoj međudržavnoj suradnji, te određene sastavnice postoje. Potrebno je naglasiti da je postojanje međunarodnih, odnosno europskih standarda zaštite nacionalnih manjina, koji počivaju na multilateralnim i bilateralnim ugovorima i suradnji između država, uvjetovalo da Hrvatska, kao matična država, osim uređenja položaja manjina na njezinom teritoriju, posveti pažnju i pripadnicima hrvatskog naroda koji taj status ima u susjednim državama.

Opći demografski trend pokazuje da Hrvati u Srbiji dijele sudbinu sa sunarodnjacima u matici. Naime, problemi kao što su depopulacija i bijela kuga izrazito su rašireni među hrvatskim narodom u Srbiji. Važno je istaknuti da su u proteklom razdoblju za gotovo sve nacionalnosti karakteristični nepovoljni trendovi u populacijskom razvitku koje su prouzročili opadanje njihova broja i udjela u ukupnoj populaciji Srbije, izuzev kod Roma, Bošnjaka i nekih brojčano manjih etničkih skupina koje su zabilježile povećanje. Što se tiče osnovnih demografskih pokazatelja, dva sljedeća momenta su značajna. Prvi je taj što Hrvati žive na velikom prostoru - u Srbiji samo u općini Lapovo nema Hrvata. Kao drugo, oni su narod u depopulaciji - od sredine druge polovice 20. stoljeća broj Hrvata u Srbiji, a osobito u Vojvodini, u stalnom je i ubrzanom opadanju. Tako je, recimo, u Vojvodini prema popisu stanovništva iz 1971. živjelo 120.303 Hrvata, dok se dvadeset godina kasnije, prema popisu iz 1991., tek 74.808 građanin izjasnio kao Hrvat, što predstavlja umanjjenje za više od trećine. Prema popisu iz 1981. godine u Srbiji je živjelo 149.368 građana hrvatske nacionalnosti ili 1,60% stanovnika (u Vojvodini 109.204 ili 5,37%, užoj Srbiji 31.447 ili 0,55%, a na Kosovu 8.718 ili 0,55%); prema popisu iz 1991. godine u Srbiji je živjelo 105.406 Hrvata ili 1,08% od ukupnog broja stanovnika, a u SRJ 111.650 Hrvata. Od toga je najveći broj živio u Vojvodini 74.808 (3,71%), zatim u užoj Srbiji 22.536 (0,39%) te na Kosovu 8.062 (0,41%). I za posljednjih jedanaest godina broj Hrvata u Vojvodini smanjen je za više od 18000. Naime, prema rezultatima popisa stanovništva iz travnja 2002., od ukupno 70.602 Hrvata koji žive na području Srbije (0,9%), 56.546 živi u Vojvodini (2,78%). Od toga broja, u Bačkoj živi oko 40.000, u Srijemu oko 12.000, a značajno mnogo ih živi u općinama Subotica, Sombor i Novi Sad.

Prema posljednjem popisu stanovništvu iz 2011. godine u Srbiji živi ukupno 57.900 deklariranih Hrvata (0,8% ukupnog broja stanovnika Srbije), od toga broja u Vojvodini 47.033 (2,4% stanovnika Vojvodine), u Beogradu 7.752 (0,5% stanovnika Beograda), a u ostatku Srbije još 3.115. Vrijedi spomenuti i znamenku od 16.706 (0,2% stanovnika Srbije) osoba koje su se na popisu izjasnile kao Bunjevci, od čega u Vojvodini 16.469 (0,9% stanovnika Vojvodine). Smatra se da je dio Hrvata uključen i u one kategorije s posljednjeg popisa stanovništva koji su se deklarirali kao neizjašnjeni i neopredijeljeni (160.346), nepoznati (81.740), pod regionalnom pripadnosti (30.771) i ostali (17.558)³⁹. Alarmantni faktor kod Hrvata u Srbiji predstavlja značajka prema kojoj oni spadaju u jednu od najstarijih manjinskih grupa u Srbiji. Istraživanja relevantnih hrvatskih demografa iz matice, utvrdila su da je 2011. na jednog Hrvata od 14 godina dolazilo 300 sunarodnjaka preko 65 godina. Prema ovim pokazateljima riječ je o izrazito poremećenom odnosu koji pokazuje da je demografska i demoreproduktivna osnovica hrvatskog naroda u Vojvodini veoma niska⁴⁰ (Živić 2013, 209).

Tešku demografsku situaciju možda najbolje oslikava sudbina Hrvatskog Majura, jedinog mjesta u Vojvodini s hrvatskim predznakom. Nekada je ovo mjesto nadomak Subotice imalo preko 250 salaša, željezničku postaju i školu do četvrtog razreda. Danas je ono spalo na jedva desetak salaša, veoma izoliranih i raštrkanih, dok komunalna infrastruktura i cestovna povezanost s okolnim mjestima gotovo da ne postoje⁴¹.

Premda imaju nekoliko regionalnih i subetničkih imena (Bunjevci, Šokci, Srijemski Hrvati, itd.), Hrvati u Vojvodini su, gledano mjerilima znanstvenih kriterija, integralni dio hrvatskoga naroda, koji kao autohton narod živi u vojvođanskim dijelovima Srijema, Bačke i Banata. Povijesno promatrano, ovo je hrvatsko stanovništvo u većini dugostoljetno domicilno, a nastalo je kao rezultat složenih migracijskih procesa tijekom povijesti: u različitim su razdobljima, zbog različitih razloga i s različitim područja današnjih država Hrvatske i Bosne i Hercegovine, Hrvati naseljavali područje Bačke, Srijema i u manjem broju Banata, te od toga vremena žive i postoje kao istočni, rubni dio hrvatskoga etničkoga prostora. Jedno od demografskih obilježja hrvatskoga stanovništva u Vojvodini predstavljalo je i postojanje grupe karaševskih Hrvata, odnosno autohtone hrvatske manjine iz Rumunjske, za koju se predmnijeva da u 19. stoljeću iz rumunjskog dijela Banata započinje svoju migraciju i u druge dijelove Banata. Tako su se redom naseljavali u Karlsdorf, Uljmu, Izbište, Nikolince,

³⁹ Republički zavod za statistiku, *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011 u Republici Srbiji, Nacionalna pripadnost, Podaci po opštinama i gradovima*, Beograd, 2012.

⁴⁰ Vidjeti više u: Dražen Živić, *Demografska dinamika i prostorni razmještaj Hrvata u Vojvodini – čimbenici i pokazatelji*, Godišnjak za znanstvena istraživanja br.4, Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, Subotica, 229-241.

⁴¹ Iako je Hrvatski Majur gotovo opustio, ima veliku ulogu u kulturnom životu Hrvata u Vojvodini. Naime, svake se godine kod Gabrićeva križa organiziraju katoličke proslave i procesije, od kojih je najpoznatija proštenje sv. Marka Križevčanina, koje se kontinuirano održava od 1995. (vidjeti više u: *Hrvatska riječ*, 8. rujna 2008.)

Vršac, Potporanj, Veliko Središte, Guduricu, Belu Crkvu, Starčevo, u zapadni dio Banata, te Rešicu, Tirol, Veliki Surduk, Duknjaču, Slatinu-Timiš, Lipovu, Radnu,

*Tablica 1. Broj Hrvata u Srbiji i Vojvodini
prema posljednja dva popisa iz 2002. i 2011.*

Godina popisa	2002.	2011.
Hrvati u Vojvodini	56,546	47,033
Udio Hrvata u ukupnom stanovništvu Vojvodine	2,8%	2,4%
Ukupno stanovništvo Vojvodine	2,031,992	1,931,809
Hrvati u Srbiji	70,602	56,900
Udio Hrvata u ukupnom stanovništvu Srbije	0,9%	0,8%
Ukupno stanovništvo Srbije	7,498,001	7,186,862

Izvor: Hrvatsko nacionalno vijeće.

Otvasu, Aninu, Kalinu, Klopodiju, Svinicu. Karaševski Hrvati su se kao autohtona zajednica uspjeli održati do prve polovice prošloga stoljeća, ali su uslijed asimilacijskih procesa većinom stopili s narodima pored kojih su živjeli u istim naseljima (Srbi, Rumunji, Nijemci). Veliki dio ih je iseljen nakon Drugog svjetskog rata zajedno s njemačkim sugrađanima. Hrvatima se u vojvođanskom dijelu Banata danas smatra tek manji broj karaševskih potomaka i to u naseljima gdje obitavaju i druge hrvatske skupine poput Starčeva i Pančeva (Krpan 1990, 79), (Manea-Grgin 2004, 98), (Bara 2012, 57).

Na koncu, kada se govori o demografskim karakteristikama hrvatskoga naroda u Srbiji, onda se raspra nikako ne smije banalizirati kroz isključivu polemiku o niskom natalitetu i fertilitetu. Demografsko slabljenje kod Hrvata u Srbiji uvjetovano je i događanjima iz prošlog desetljeća kao što su vođenja aktivne i dugotrajne asimilacijske politike spram srbijanskih i vojvođanskih Hrvata, izravno protjerivanja pod prijetnjama i činjenje etnički motiviranog nasilja, kao i stvaranje ozračja straha i nesigurnosti, što je uvjetovalo njihovo povećano iseljavanje. Tomu se trebaju dodati bombe bačene na imanja i sakralne objekte te ubojstva 27 građana hrvatske nacionalnosti početkom i polovicom devedesetih godina, osobito u vojvođanskom dijelu Srijema te u jugozapadnoj Bačkoj. Ratovi koji su početkom devedesetih godina vođeni na prostorima bivše Jugoslavije, a napose agresija na Hrvatsku, i prateće snažne antihrvatske promidžbe su dodatno uvjetovali veliko iseljavanje Hrvata.

Kao nova nacionalna manjina Hrvati u Vojvodini se suočavaju i s ekstremnim siromaštvom, isključeni iz procesa donošenja odluka i nastanjeni uz pogranične i ruralne krajeve vojvođanskih regija, u uvjetima zakašnjele tranzicije i još uvijek nekonsolidirane demokracije, došlo je do ubrzanog osiromašenja hrvatskoga naroda u Vojvodini. Ovakvu situaciju uočile su i europske institucije zadužene za praćenje i

monitoring etničke diskriminacije, najprije u izvješćima Europske komisije protiv rasizma i netolerancije (ECRI). Tako se kao jedan od glavnih problema kroza četiri izvješća objavljena za Srbiju u razdobljima 2007., 2011., 2014. i 2017. ističe nerazmjerna uposlenost nacionalnih manjina, koja je najizraženija kako kod Roma tako i kod novih nacionalnih zajednica. U posljednjem izvješću iz 2017. po prvi puta se ukazuje na problem nerazvijenih područja koja tradicionalno naseljavaju pripadnici nacionalnih manjina. Europska agencija apostrofira da iako srbijanske vlasti tvrde da je stopa neuposlenosti u 2015. bila 17,7 posto, agencija navodi podatke dobivene od organizacija civilnoga društva prema kojoj nezaposlenost u manjinskim područjima iznosi čak 60 do 70 posto.⁴²

Iako se o položaju i pravima hrvatske nacionalne manjine u srbijanskoj znanosti i javnom diskursu ne poklanja dovoljno pozornosti, a relevantnih istraživanja o istima manjka, jedno od pitanja koje i dalje izaziva mnogo prijepora jest takozvano bunjevačko pitanje odnosno miješanje države u identitetska pitanja hrvatske manjine u Srbiji. Bunjevačko pitanje jedno je od najvećih problema kada je u pitanju hrvatska nacionalna manjina, jer ono već više od dva desetljeća, čak i nakon demokratskih promjena u Srbiji, biva neriješeno i otvoreno, a svi prijedlozi da se ono prevlada idu na štetu hrvatske manjine koja se, ako se u vidu ima da još uvijek izgrađuje vlastite kapacitete i institucije, ne može oduprijeti pokušajima države da se miješa u identitetska pitanja zajednice. Naime, u jeku novih događanja u Vojvodini i podgrijanih tenzija između matične i domicilne države hrvatskog naroda u Srbiji, kada se različiti revizionistički procesi pokreću praćeni prilično opskurnim i zlonamjernim medijskim napisima⁴³, potrebno je ponovno sagledati postojeću situaciju. Miješanje države u identitetska pitanja Hrvata u Vojvodini najbrutalnije je vršeno za vrijeme režima Slobodana Miloševića. Već početkom 80-ih godina prošloga stoljeća njegov je režim poduzeo niz aktivnosti kako bi se razbili ionako slabi identitetski resursi hrvatske zajednice u Srbiji. Manipuliranje bunjevačkim pitanjem seže dublje u prošlost i korišteno je kako za vrijeme Kraljevine SHS kada su protuhrvatske mjere bile najizraženije, tako i za vrijeme komunističke Jugoslavije, kada se na svako pitanje za nacionalnim priznanjem odgovalalo ispraznicama o bratstvu i jedinstvu i kada je nacionalno pitanje potiskivano zarad jedinstva međunarodnog radničkog pokreta.

Za daljnje razumijevanje kompleksnosti bunjevačkog pitanja potrebno je sagledati i procese integriranja Hrvata u Srbiju u suvremenu hrvatsku naciju. Najprije prema riječima Tomislava Žigmanova, moramo konstatirati da postoji nekoliko značajki ovoga procesa: prvi je svakako povijesna zakašnjelost kod Hrvata u Bačkoj i Banatu što je za posljedicu imalo asimilaciju jednog djela hrvatskog življa na ovim prostorima, drugo je to da se cjelokupni proces odvijao u nepovoljnom društvenom ambijentu i nepovoljnim društvenim uvjetima, treće brojni diskontinuiteti ovog procesa nastajali su u različitim društvenim gibanjima i preustrojavanjima i

⁴² European Commission against Racism and Intolerance, *Report on Serbia (fifth monitoring cycle)*, 2017.

⁴³ *Bunjevci vise nisu Hrvati* (Večernje novosti, 30. siječnja 2018.), dostupno na: <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/drustvo/aktuelno.290.html:708981-Bunjevci-vise-nisu-Hrvati>

četrto sam proces integracije do dan danas je nedovršen o čemu najprije svjedoče identitetska pitanja, posebice takozvano bunjevačko pitanje (Žigmanov 2010, 23). Državni inženjering izgradnje bunjevačke nacije može se promatrati i kao dio širih nastojanja da se hrvatskom narodu ospori njegov identitet te višestoljetna prisutnost na ovim prostorima Jugoistočne Europe i navezanosti hrvatskih manjina na vlastitu domovinu. Potrebno je istaknuti da su i druge regionalne skupine hrvatskoga naroda u drugim državama (Karaševci - Hrvati u Rumunjskoj, Janjevci - Hrvati na Kosovu, bunjevački i šokački Hrvati u Mađarskoj, itd.) tijekom povijesti, a i danas, bile predmetom negiranja pripadnosti hrvatskom narodu te osporavanjima vlastitoga identiteta. Znanstvene institucije i različiti pseudoznanstveni djelatnici iz Srbije dopuštaju sebi da bez realnih uvida i znanstveno utemeljenih argumenata dovode u pitanje cjelokupni hrvatski identitet te integraciju hrvatskih manjina u suvremenu hrvatsku naciju⁴⁴.

Kada je u pitanju etnička distanca koja se u Srbiji očituje i izražava prema Hrvatima, trebalo bi spomenuti istraživanje koje je među srednjoškolskom populacijom u Srbiji provela sociologinja Marija Radoman. Prema ovom istraživanju Hrvati se uz Albance, Rome i Muslimane, smatraju za najveće državne neprijatelje, nepouz dane, one koji odudaraju od društva, nedruželjubive, netolerantne (Radoman 2011). Prije ove analize na postojeće i ukorijenjene etničke predrasude upozoravao je i sociolog Laslo Sekelj 90-ih godina prošloga stoljeća, smatrajući da je etnička distanca koja se izražava i spram novonastalih manjina, kao što su Hrvati i Bošnjaci, empirijska manifestacija dominantne političke matrice u Srbiji (Sekelj 2000). Alarmantni podatci

⁴⁴ Čak i dva desetljeća nakon demokratskih promjena najviše znanstvene, ali i državne institucije Republike Srbije, daju potporu različitim pseudoznanstvenim skupovima koji za cilj imaju osporavanje hrvatskog identiteta u Vojvodini i negiraju pripadnost hrvatskome narodu ne samo Bunjevaca u Vojvodini, nego i drugih regionalnih skupina hrvatskoga naroda kao što su Šokci u Bačkoj. Daljnja svjedočba već navedenom jest i održavanje takozvanog simpozija pod nazivom „Kultura i identitet Bunjevaca“, koji je organiziran 18. veljače 2017. od strane najviših pokrajinskih tijela i kulturnih institucija kao što su Pokrajinsko tajništvo za kulturu, javno informiranje i odnose s vjerskim zajednicama i Muzej Vojvodine. Više nego uočljivo je to da su osim toga što su pojedini eminentni znanstvenici iz Hrvatske koji se već dugo godina bave identitetom i poviješću bačkih Hrvata odbili sudjelovati na navedenom simpoziju, već na njemu nije sudjelovao itko od znanstvenika iz hrvatske zajednice u Vojvodini. Pojedini uradci i sadržaj istih kao što su *Napad na etnički identitet Bunjevaca posle Drugog svetskog rata – Naredba GNOO za Vojvodinu i način sprovođenja naredbe, Protivustavnost asimilatorskih pravnih akata i mera prema Bunjevcima i Šokcima po oslobođenju 1945. godine, Vojvođanska policija kao instrument kroato-komunističkog projekta hrvatizacije Bunjevaca u Bačkoj posle Drugog svetskog rata, Naredba GNOO Vojvodine od 14. maja 1945. godine o Bunjevcima i Šokcima – odluka o određivanju identiteta*, podsjećaju na najgore opskurne medijske napise iz Miloševićeva vremena kada su pripadnici hrvatske zajednice promatrani kao dio šire urote Republike Hrvatske i visokih krugova Katoličke crkve protiv srbijanske države. Podsjetit ćemo istodobno na to da gradska vlast u Subotici 26. rujna 2014. nije dopustila da se u organizaciji Zavoda za kulturu vojvođanskih Hrvata u Velikoj vijećnici Gradske kuće održi znanstveni skup o identitetu Bunjevaca i predstavljanje zbornika *Bunjevci u vremenskom i prostornom kontekstu* te monografije *Tradicijska baština i etnokulturni identitet podunavskih Hrvata Bunjevaca*, pod izlikom nemiješanja u identitetska pitanja. No, važno nam je istaknuti da je prije toga u istoj vijećnici Gradske kuće 14. kolovoza 2014. organiziran panel o usmenom narodnom blagu, tradiciji i običajima bačkih Bunjevaca u organizaciji KUD-a „Bunjevka“ iz Subotice i privremene uprave Bunjevačkog nacionalnog vijeća.

nalaze se i u istraživanju koje je proveo UNDP 2005., prema kojem većinski narod najveću distancu ima prema Albancima (50 %) i Hrvatima (44 %), prema navedenom istraživanju etnička distanca i stereotipija o Hrvatima premašuju one koje se obično izražavaju prema Romima. Autori studije smatraju da većinski narod upravo očituje najveću distancu prema narodima s čijim je matičnim domovinama Srbija bila u ratu, uključujući i Hrvate⁴⁵.

Dakle, opće karakteristike položaja Hrvata u Srbiji danas su negativno demografsko stanje i zabrinjavajući pad nataliteta, fragmentiranost i nedovoljna integritetnost unutar same zajednice, nepovoljni društveni položaj praćen kontinuiranim negativnim predodžbama i etničkom distancom, nepotpuno ostvarivanje zajamčenih manjinskih prava, nepotpun i nekonzistentni normativni okvir koji bi jamčio kvalitetno ostvarivanje ljudskih i manjinskih prava, odsustvo integrativnih manjinskih politika i simuliranje istih, izloženost snažnim asimilacijskim procesima, osporavanje identiteta i miješanje države u identitetska pitanja.

Literatura:

- Agarin, Timofey i Brosig, Malte. 2009. *Minority Integration in Central Eastern Europe, Between Ethnic Diversity and Equality*. Rodopi, Amsterdam, New York.
- Anderson, Alan B. 2017. Ethnic Minorities and Minority Rights in Europe: Theoretical Typologies. U: *ECMI Working Paper*, No.99. Flensburg: European Center for Minority Issues.
- Benedikter, Thomas. 2008. *Europe's Ethnic Mosaic, A Short Guide to Minority Rights in Europe*. Bolzano-Bozen: Eurac Research
- Boulter, Caitlin. 2017. Media Discourse and the Question of (New) Minority Definitions: Three Methodological Approaches. U: *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, Vol 16, No 2. Flensburg: European Centre for Minority Issues. 87-107.
- Bratulić, Josip. 2011. O hrvatskom identitetu, Neposredno. U: *Hrvatski identitet, Zbornik radova sa znanstvenog skupa (Zagreb, 7. i 8. svibnja 2009.)*. Zagreb: Matica hrvatska. 9-24.
- Bugajski, Janusz. 2014. *Conflict Zones, North Caucasus and Western Balkans Compared*. Washington, DC: The Jamestown Foundation.
- Chin, Rita. 2017. *The Crisis of Multiculturalism in Europe: A History* Princeton. New Jersey: Princeton University Press.
- Crepaz, Katharina. 2016. Old vs. new minorities - An identity-based approach to the distinction between autochthonous and immigrant minorities. *Migration Letters* 13(2). London: Transnational Press London. 203-213.
- Crepaz, Katharina. 2016. *The Impact of Europeanization on Minority Communities*. Wiesbaden: Springer VS.

⁴⁵ UNDP, *Izveštaj o humanom razvoju Srbija 2005, Snaga različitosti*, Beograd, 2005.

- Černelić, Milana. 1995. Nastojanja da se bačkim Bunjevcima ospori pripadnost hrvatskom narodu. U: *Studia ethnologica Croatica*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Vol.6 No.1. 85-103
- Dembinska, Magdalena. 2013. Minorities in the Europeanisation Process: Undermining the Westphalian Order for the Neo-Medieval Scrum?. *European and Regional Studies: Acta Universitatis Sapientiae*. 24-46.
- Dimitrijević, Vojin. 1995. *The Post - Communist Apotheosis of the Nation State and the Old and New Minorities*. Forum for Ethnic Relations, Belgrade: Nationalism and Minorities, Centre for Human Rights, University of Essex, Institute of Social Sciences. 37-45.
- Eide, Asbjørn. 2004. *Globalni i regionalni pristupi situacijama u kojima su uključene manjine. Popunjavanje okvira - pet godina monitoringa Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina, Savet Europe*. Novi Sad: Vojvođanski centar za ljudska prava.
- European Center for Minority Issues. 2016. *Dynamics of Integration in the OSCE Area: National Minorities and Bridge Building*. Flensburg.
- Fleras, Augie. 2009. *The Politics of Multiculturalism: Multicultural Governance in Comparative Perspective*. New York: Palgrave Macmillan.
- Forum za etničke odnose. 2018. *Alternativni izveštaj o zaštiti prava nacionalnih manjina u Republici Srbiji (2017. godina)*. Beograd.
- Giroux, Henry A. 1995. National Identity and the Politics of Multiculturalism. U: *College Literature*, Vol. 22, No. 2. West Chester: West Chester University. 42-57.
- Hiks, Sajmon. 2007. *Politički sistem Evropske unije*. Beograd: *Službeni glasnik*.
- Iglesias, Julien Danero i Stojanović, Nenad i Weimblum, Sharon. 2013. *New Nation States and National Minorities: A Comparative Perspective*, ECPR Press.
- Inglis, Christine. 1996. *Multiculturalism: New Policy Responses to Diversity*. UNESCO (MOST).
- Isajiw, Wsevolod, W. 1992. Definition and Dimension of Ethnicity: A Theoretical Framework. Challenges of Measuring and Ethnic World, Science, politics and reality, *Proceedings of the Joint Canada-United States Conference on the Measurement of Ethnicity April 1-3*. 407-427.
- Janjić, Dušan. 2010. Nove nacionalne manjine i demokratska manjinska politika. U: *Nacionalne manjine kao faktor stabilnosti u međunarodnim odnosima Hrvatske i Srbije*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti. 209-218.
- Jelinčić, Jadranka. 2007. *Evropeizacija Srbije, ljudska prava, manjinska prava, inkluzija Roma*. Beograd: Fond za otvoreno društvo.
- Kaldor, Meri i Vejvoda, Ivan. 2003. *Prošlost na istoku - Budućnosti na zapadu*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Karagić, Mijo. 2010. Očuvanje identiteta bačkih Hrvata. U: *Identitet Bačkih Hrvata*, Zbornik radova sa međunarodnog znanstvenog skupa (Zagreb, 27. i 28. studenoga 2008.). Zagreb, Subotica: Hrvatski institut za povijest, Hrvatsko akademsko društvo. 291-301.

- Kastoryano, Riva. 2009. *An Identity for Europe, The Relevance of Multiculturalism in EU Construction*. Palgrave.
- Kymlicka, Vil. 1999. *Etnički odnosi i zapadna politička teorija*. Novi Sad: Habitus, Centar za multikulturalnost. 17-69.
- Kymlicka, Vil. 2002. *Multikulturalno građanstvo, Liberalna teorija manjinskih prava*. Novi Sad: Centar za multikulturalnost.
- Kymlicka, Will. 2001. *Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism, Citizenship*. Oxford: Oxford University Press.
- Kymlicka, Will. 2002. Multiculturalism and Minority Rights: West and East. U: *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, Issue 4. Flensburg: European Centre for Minority Issues.
- Kymlicka, Will. 2012. *Multiculturalism: Success, Failure, and the Future*. Washington, DC. Migration Policy Institute.
- Komšić, Jovan. 1996. Etnodemokratija i regionalizam, u košmarima postsocijalizma. Novi Sad: Agencija KMS.
- Komšić, Jovan. 2006. Dileme demokratske nacije i autonomije, Ogledi o političkoj tranziciji u Srbiji. Beograd: HILIA Službeni glasnik.
- Komšić, Jovan. 2015. *Demokratsko upravljanje kulturološkim različitostima, Vojvodina u svetlu evropskih iskustava*. Novi Sad, Beograd: Centar za regionalizam, Dan Graf,
- Lošonc, Alpar. 2002. Kulturna pluralnost: apoteoza različitosti ili praksa prihvatanja. U: *Nova srpska politička misao*. Beograd: Nova edicija, Br. 1-4, VIII. 7-23.
- Lošonc, Alpar. 2013. Europske antinomije. U: *Nova riječ*, br.2. Subotica: Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata. 9-17.
- Lošonc, Alpar. 2015. Da li smo u epohi posle multikulturalizma. U: *Nacionalni saveti nacionalnih manjina 2*, Zbornik radova. Novi Sad: Zavod za kulturu Vojvodine, Pokrajinski ombudsman AP Vojvodine. 7-25.
- Malloy, Tove H. 2005. *National Minority Rights in Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Medda-Windischer, Roberta. 2009. *Old and New Minorities: Reconciling Diversity and Cohesion: A Human Rights Model for Minority Integration*. Baden-Baden: Nomos.
- Milardović, Anđelko i Vukić, Aleksandar. 1998. *Manjine u Evropi*, Dokumenti. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.
- Moodod, Tariq. 2005. Remaking multiculturalism after 7/7. openDemocracy.
- Nikitović, Vladimir. 2015. Populacija Srbije početkom 21. veka. Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Open Society Institute. 2002. *Monitoring the EU Accession Process: Minority Protection*, Budapest.
- OSCE High Commissioner on National Minorities. 2006. *Policies on Integration and Diversity in Some OSCE Participating States. An exploratory study prepared by the Migration Policy Group, HCNM.GAL/6/06*. The Hague.

- Pajvančić, Marijana. 2016. Normativni okvir, prava nacionalnih manjina, manjinska samouprava, multikulturalnost. U: *Stanje i perspektive multikulturalizma u Srbiji i državama regiona*. Beograd: Institut društvenih nauka, SANU. 165-180.
- Pan, Christoph i Pfeil, Beate Sibylle. 2003. *National Minorities in Europe: Handbook. Volume 1*, Braumüller.
- Parekh, Bhikhu. 2000. *Rethinking Multiculturalism, Cultural Diversity and Political Theory*. Palgrave.
- Parekh, Bhikhu. 2008. *Nova politika identiteta*. Zagreb: Politička kultura.
- Pentikäinen, Merja. 2015. Social Integration of „Old“ and „New“ Minorities in Europe in Views of International Expert Bodies Relying on Human Rights: Contextual Balancing and Tailoring. U: *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, Vol 14, No 1. Flensburg: European Centre for Minority Issues. 26-47.
- Petričević, Antonija. 2012. Preporuke iz Bolzana/Bozena o nacionalnim manjinama u međudržavnim odnosima: značenje i implikacije za Hrvatsku i regiju. U: *Politička misao*, Vol.49, No.2. Zagreb: Fakultet političkih znanosti. 166-185.
- Prokopijević, Miroslav. 2012. *Evropska unija: Uvod*. Beograd: Čigoja.
- Radoman, Marija. 2011. Stavovi i vrednosne orijentacije srednjoškolaca u Srbiji. U: *Helsinške sveske* 31. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Ramet, Sabrina P. i Valenta, Marko. 2016. *Ethnic Minorities and Politics in Post-Socialist Southeastern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ronen, Dov i Pelinka, Anton. 1997. *The challenge of ethnic conflict, Democracy and Self-Determination in Central Europe*. London, Portland, OR: Frank Cass.
- Semprini, Andrea. 2004. *Multikulturalizam*. Beograd: Clio.
- Smith, Anthony D. 1992. National unity and the idea of European unity. Oxford: International Affairs, Royal Institute of International Affairs 1944-, Vol. 68, Oxford University Press: 55-76.
- Smit, Antoni D. 2010. *Nacionalni identitet*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Smootha, Sammy i Jarve, Priit. 2005. *The Fate of Ethnic Democracy in Post-Communist Europe*. Budapest: ECMI, LGI.
- Sršen, Andreja i Piskač, Davor. 2012. *Hrvatski nacionalni identitet i Europska unija*. SOW, Warszawa: Slavia Meridionalis 12. 159-170.
- Stjepanović, Dejan. 2013. Perceived Co-Ethnics' and Kin-State Citizenship in Southeastern Europe. U: *CITSEE WORKING PAPER SERIES* 2013/26. Edinburgh: The University of Edinburgh, School of Law.
- Tejlor, Čarls. 2003. Politika priznanja. U: *Multikulturalizam*, Ispitivanje politike priznanja. Novi Sad: Centar za multikulturalnost. 33-69.
- The Protection of National Minorities by Their Kin State. 2002. U: *European Commission for Democracy Throu Law, Science and technique of democracy* No. 32. Athens.
- Toggenburg, Gabriel N. 2004. *Minority Protection and Enlarged European Union: The Way Forward*. Budapest: OSI, LGI
- Toggenburg, Gabriel N. 2008. *The EU's evolving policies vis-a-vis minorities: a play in four parts and an open end*. Bolzano-Bozen: Eurac research, European Academy.

- Tuđman, Franjo. 1996. *Nacionalno pitanje u suvremenoj Europi*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Turton, David i Gonzalez-Ferreras, Julia. 1999. *Cultural Identities and Ethnic Minorities in Europe*. Bilbao: Universidad de Deusto.
- Varadi, Tibor. 1999. *O šansama za etnokulturnu pravdu u Centralnoj Istočnoj Evropi – sa osvrtom na Dejtonski sporazum*. Novi Sad: Habitus, Centar za multikulturalnost. 69-85.
- Waterbury, Myra A. 2009. *From Irredentism to Diaspora Politics: States and Transborder Ethnic Groups in Eastern Europe*. Global Migration and Transnational Politics Working Paper no. 6, Center for Global Studies, George Mason University.
- Wolff, Stefan. 2002. Beyond Ethnic Politics in Central and Eastern Europe. Flensburg: *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, Issue 4, European Centre for Minority Issues.
- Žigmanov, Tomislav. 2002. Nevolje s jednim izvještajem jednoga našega saveznog ministarstva u irokeškom preidiličnome domu uže obitelji Delgamuukwa na otoku Princ Edward. Novi Sad: Habitus, Centar za multikulturalnost. 143.
- Žigmanov, Tomislav. 2003 – 2004. Recepcija hrvatske manjine u Vojvodini u svjetlu ustavno pravnog okvira u izvješćima o položaju, ostvarivanju i kršenju ljudskih i manjinskih prava vladinih i nevladinih organizacija u Srbiji i Crnoj Gori. Novi Sad: Habitus, Centar za multikulturalnost. 147-167.
- Žigmanov, Tomislav. 2010. Izgradnja tzv. bunjevačke nacije u Srbiji i vanjska politika Republike Hrvatske. U: *Identitet Bačkih Hrvata*, Zbornik radova sa međunarodnog znanstvenog skupa (Zagreb, 27. i 28. studenoga 2008.). Zagreb, Subotica: Hrvatski institut za povijest, Hrvatsko akademsko društvo. 319-357.
- Žigmanov, Tomislav. 2011. *Osvajanje slobode, Hrvati u Vojvodini deset godina nakon listopadskog prevrata 2000*. Subotica: Hrvatsko akademsko društvo.
- Žigmanov, Tomislav. 2012. *Hrvati u Vojvodini i strategija i zakon o Hrvatima izvan Hrvatske, Hrvati u Vojvodini, identitet(i), procesi i društvene aktivnosti*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti. Subotica: Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata.
- Žigmanov, Tomislav. 2014. Hrvati u Vojvodini nakon 2000. kao teme znanstvenih i publicističkih radnji u Srbiji i Hrvatskoj – osnovne činjenice i sadržajne sastavnice. U: *Godišnjak za znanstvena istraživanja* br. 6. Subotica: Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata. 301-313.
- Žigmanov, Tomislav. Europa i drugo – pokušaj etičkoga temeljenja. U: *Nova riječ*, br. 2, Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata. Subotica. 18-27.
- Živić, Dražen. 2013. Demografsko starenje vojvođanskih Hrvata (1991-2011). U: *Godišnjak za znanstvena istraživanja* br. 5. Subotica: Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata. 209-225.

Summary

The identity of the Croatian National Minority in the Republic of Serbia through the prism of the accession of Serbia to the European Union

The Croatian National Minority in the Republic of Serbia represents a new national community that acquired the status of a minority community only after the changes in October 2000. It is still in the process of establishing its institutions, minority infrastructure and capacities. Unlike some other, the so-called traditional minorities that were building their institutions during the socialist self-management system, part of those rights have long been denied to the Croatian minority. The main foreign policy determinant of all Serbian governments, from the October changes until today, has remained, at least declaratively, the devotion to the European integration process and ultimately full membership in a large European family. Within this process, permanent and active work on the promotion of human and minority rights is something that the EU emphasized as the most important. On one hand, the existing European standards that have been adopted by the EU and which European institutions (Council of Europe, OSCE) expect from new candidates to adopt and apply are based on the liberal concept of attitude towards diversity, ranging from tolerance to diversity acceptance policy. Although it could be expected from Serbia, as a new candidate and future member, to adopt, through its legislation, the liberal fundamentals of multiculturalism the European standards are based on, in reality, a project of assimilation is being implemented that completely ignores the legitimate demands of minority communities representatives. There is a kind of phenomenon in Serbia in comparison with some other countries, that minority representatives demand the establishment of a system, based on integrative multicultural foundations, which would aim at integrating minorities into the social and political system, while the Serbian state, on the other hand, promotes the concept of ghettoization and mere tolerance of national minorities. Challenges such as catastrophic demographic picture, state interference in identity issues, non-integration into the socio-political system, extreme poverty, ethnic distance and conceptions are just several the Croats in Serbia are facing. Finally, the question of relations between the domicile and the homeland is a particular complex factor and the overall Serbo-Croatian relations further complicate the position of the Croatian minority within Serbia as a society of late transition.

Key words: national minorities, Croats, Croatia, Serbia, European Union, Council of Europe, OSCE, multiculturalism

